

MENTALITÁS ÉS INFORMÁCIÓ A REFORMKORBAN – A VÁCI KISEMBEREK ÉS AZ INFORMÁCIÓÁRAMLÁS CSATORNÁI 1836-1842 KÖZÖTT

HIPOTÉZIS A KORÁBBI SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK TÜKRÉBEN

E dolgozat eltér a teologikus és redukcionista történet szemlélet hatása alatt született megállapításoktól. Az úgynevezett reformkorról a tradicionális történeti modellek alapján íródott és elfogadott „kánon” helyett alternatív megállapításokkal igyekszem árnyalni az eddigi ismereteket. A mikrotörténelem módszereinek felhasználásával revizionista társadalomtörténetet kívánok írni.¹

Kutatásom három fő célt fogalmazott meg, amelyek a megvizsgálandó történeti probléma összetettségéből származnak: első, hogy a reformkori politikai szereplők *kisember*² sztereotípiáit összevegyem a helytörténeti forrásokból kirajzolódó képekkel. A vizsgálatot Vác mezőváros lakosainak mindennapi életén fogom elvégezni. Második cél, hogy az egyes jelenségekből ne csak a kisemberek viselkedésbeli jellemvonásaira, hanem a reform eszmékhez való viszonyulásukkal kapcsolatban is következtetéseket vonjak le. Utolsó cél, pedig egy olyan térkép megszerkesztése, amely képes lehet a reformkori információk terjedési csatornáit és a rajtuk áramló információk volumenét együttesen mutatni.

A mentalitás kutatásának fókuszába kevésbé helyhez kötött specifikus tényezőket választottam, így az elemzés térbeli reprezentativitása biztosítható: a vizsgálatot a céltagok céhes-normákhoz, a vitatkozó ember jogi intézményekhez és a váci lakosoknak a zsidó kirekesztettekhez való viszonyán/hozzaállásán fogom elvégezni. Mivel a vizsgált csoportok csak úgy ismerhették meg a reformkori politikai elképzeléseket, ha információkat szereztek be róluk, így fontosnak tartom megvizsgálni, hogy milyen lehetőségeik voltak új ismeretek

¹ A revizionista társadalomtörténet egyik legkiemelkedőbb képviselője Jonathan Clark, aki az 1688-1832 közötti angol társadalomról írt munkájával alapozta meg széles körben a szakmai „revizionizmust”. Clark munkájának hazai ismertetését lásd: SZIJÁRTÓ M 2000

² Natalie Zemon Davis használja a fogalmat a kora újkori Franciaországban a *menu peuple* elemzéséhez, amelyet e dolgozat is elfogad, mert a fogalom jól kifejezi a vizsgált társadalmi rétegek heterogenitását. A kisember fogalmi definíciója a dolgozat „Menu Peuple” fejezetében olvasható. – DAVIS 2001

megszerzésére. Az információ terjedési csatornáit a váci révet árendálók és a vízi molnárok konfliktusán, valamint a vásáron, mint információs gócponton fogom megvizsgálni és térképen ábrázolom a forrásokban megjelenő információs folyosókat. Természetesen látni kell azt is, hogy amennyire heterogén a kisember fogalma és a vizsgálati szempont, legalább annyira heterogén lesz a válasz is, amit kapni fogunk.

Előzetes feltevésem az volt, hogy a korszak Diétáin és a politikai sajtóban zajló vitákat a reformkorral³ foglalkozó szakirodalom többnyire politika- és eszmetörténeti megközelítésből vizsgálta meg, ennek hozadéka pedig az lett, hogy nemcsak a történeti szintézisek, hanem az alap kutatások viszonylatában is súlyánál lényegesen kisebb szerepet kapott a kisember vizsgálata. A legtöbb reformkorral foglalkozó szakirodalomban ugyan előkerül a polgárság, kisnemesség és parasztság, de gyakorlatilag csak a polgárosodás, kommercializálódás, a rendi lecsúszás, a jobbágyfelszabadítás és a földesúr-jobbágy viszonylatában történtek elemzések. Senki nem vizsgálta meg azt, hogy a kisemberek tényleg olyan műveletlenek, civilizálatlanok, verekedősek és iszákosak voltak, mint ahogy azt a politikai közvélemény beállította, ahogy azt sem, hogy miként viszonyultak a haladás eszméihez és azok mennyire, milyen mélységben hatottak rájuk. Milyen mértékben mutatható ki a polgári viselkedés a mindennapi döntéseikben, konfliktusaikban, reakcióikban és esetleg mennyire érezték át a politikai közvélemény által közvetített új eszméket-értékeket?

A korszak forrásaiból kirajzolódik egy olyan kép, amely szerint az „*adózók nem érték még el a műveltség azon fokát, hogy a nemesi sérelmeket megértsék*”.⁴ Kossuth szerint egy kisembert⁵ „*tunyaság, iszákosság, káromlás*”⁶ jellemzi. A „*krajcáros komédián*”⁷ nevelkedett köznép - a Liptó és Zemplén vármegyei 1836-37-es közgyűléseken megjelent nemesek szerint – leginkább a pálinkafőzés és forgalmazás árendájának csökkentésével, illetve a szeszek községek közötti fuvarozásának szabaddá tételével foglalkozott és a jobbágyfelszabadítás gondolata igen csekély mértékben jelent meg esetükben..⁸

³ A reformkor megnevezést mindössze azért használom, mert „bevett” és közérthető elnevezése a korszaknak, ugyanakkor jelzem, hogy a Pajkossy Gábor által javasolt „reformtervek korszaka” elnevezésével értek egyet.

⁴ Bereg vármegye közgyűlésén hangzott el 1832-ben. Közli: VÖLGYESI 2002 80. o.

⁵ Természetesen Kossuth nem használta a „kisember” szót. Helyette a „köznép” elnevezést használta. Ugyanakkor a kutatás szempontjából fontosnak tartom, hogy a kisemberek és a köznép heterogén fogalmi keretei között van olyan mértékű átfedés, hogy Kossuth véleményét társítani lehet az általam is vizsgált kisemberekre.

⁶ KOSSUTH ÖSSZES 1966 584. o.

⁷ TRAGOR 1928 105. o.

⁸ KOSSUTH ÖSSZES 1966 770., 1016., o. – Ugyancsak ezt támasztják alá Püspökvác 1838. évi tanácsülési jegyzőkönyvei: VVL V.1-a. TÜJ 1838/520.

Kossuth Lajos *Naplója* szerint, amikor 1838-ban a pesti Duna parton sétálgatott, meghallotta két mellette elvonuló, általa *parasztnak* tartott ember beszélgetését. A diskurzusban a két paraszt az Irinyi József-féle biztonsági gyufa hasznosságát tárgyalta: „*hogy a fene ette volna meg az okosságát, nincs a szegény ember miatta bátorságban*”, talán nem meglepő Kossuth Lajos reagálása minderre: „*Mit mond a nép a culturáról?*”⁹ Vörösmarty Mihály Füred környékéről és annak lakóiról egyenesen arra a megállapításra jutott, hogy „*A legszebb, legvirítőbb tájakon nagy részint butaság s henyeség tanyáznak, s a néptelen pusztákon egy-két büszke lak csufolni látszik inkább, mint ékesíteni a falut, melynek nyomorú viskóitól környékezve van.*”¹⁰

Úgy gondolom, hogy a felsorolt példák alapján megállapítható, hogy a reformkori politikai élet résztvevői úgy vélték, hogy a kisemberek nagy tömegeit nem érintette meg a reformszellem, mivel sem a polgárosodás, sem az általános műveltség tekintetében nem álltak olyan szinten, hogy *felfogták volna* a politikai közvéleményben zajló vitákat. Ez utóbbi nézetet hangoztatta Kossuth Lajos is, aki mint kifejtette: „*A népnek – s mit jól meg kell jegyeznünk -, a magyarországi földműves, napszámos, kézműves népnek írunk, s ez észlegi problémák fejtegetésében nem nagyon fogna épülni, s ezt legfeljebb azért találná bölcsnek, mert nem értette. Neki a mindennapi életnek szembeötlő körülményei kellenek, tükörben mutatva s toldva jó magyarázattal.*”¹¹ A felsorolt tények fontos szerepet játszottak „*a Nemzet felemelésének*” programjában: Kossuth szerint „*ne tartsuk elégnak, hogy jobbágyaink élhetése törvény által biztosítva van, hanem neveljük a népet, ébresszük és tápláljuk keblében az emberiség méltóságának nevesebb érzeteit...*”¹² Széchenyi István is hasonló gondolatok igényét fogalmazta meg egyik írásában, *Az iparosodás társadalmi hatásaiban*, miközben a „*somogyi embert*”, „*a korcsmárost*” és „*a zabtermesztőt*” ostorozta azért, mert „*alvilági gyümölcsöt*” láttak az industrializáció pozitív hatásaiban.¹³

⁹ KOSSUTH ÖSSZES 1966 588. o.

¹⁰ VÖRÖS 1965 113-123. o. – Meg kell jegyezni, hogy az ország más részeire nem vonatkoztatható Vörösmarty minden állítása. Deák Ferenc 1834. november 10-én az Országgyűlés alsótábláján azt mondta a Muraköz falvairól, hogy: „*Náluk a népesedés, a faluk nagysága, csinosága, s a lakosok vagyonossága folyvást növekedik, náluk csak gondos iparkodást, s az ebből származott jólét kedvesen meglepő képét látni.*” – Közli: MOLNÁR 1998 293-326.o.

¹¹ KOSSUTH ÖSSZES 1966

¹² KOSSUTH ÖSSZES 1966 764. o.

¹³ SZÉCHENYI ÖSSZES 1999 156. o.

Szembeötlő az olyan kisemberekre vonatkozó források hiánya, akiknél megjelentek a reformgondolatok. Ezek híján a közvélemény és a politikai élet résztvevői által a „népre” társított képzetekhez kell fordulnunk, hogy mintegy összevethessük a levéltári forrásokkal, mennyire voltak igazak a reformkori kisemberekre a megfogalmazott sztereotípiák.

A fenti – forrásokból kirajzolódó – képpel kapcsolatban a korábbi szakirodalom e témában a következő megállapításokat tette: Szekfű Gyula a *Magyar Történetben* azt írta, hogy „tekintsünk el egy pillanatra az egész előadás két vezető problémájától: minő pozitív eredményeket ért el a reformmozgalom az 1848-i kitörésig és mennyiben sikerült a lakosság széles rétegeit, a jobbágyságot és más alsó osztályokat mint nemzettagokat felemelni. Mindkét probléma nagyon keveset haladt előre, ezt a mi történetírásunknak nem szabad letagadni vagy szépítgetni...”¹⁴ Később kifejti, hogy „a tényleges reformok és újítás, melyet a negyvenes évek véghezvittek, a magyar életnek csak a felszínén maradtak, távol attól, hogy széles néprétegek életmódját megváltoztassák.”¹⁵ Vörös Károly *Magyarország történetében* arra az álláspontra jutott, hogy a magyar társadalom rétegei a polgárosodás különböző szintjein álltak 1848 előtt.¹⁶ Gunst Péter *Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században* című kötetben arra az álláspontra helyezkedett a reformkorral kapcsolatban, hogy „a polgári modernizáció folyamatában a parasztság helyzete és a társadalom más rétegeinek állapota szorosan összekapcsolódott. Az egymásra utaltság [...] a polgári átalakulás zavartalan lebonyolításában kap nagy jelentőséget és a liberális reformerek terveiben érdekegyesítési elképzelések formájában jelentkezik.”¹⁷ Más helyütt az életmód szerkezetével kapcsolatban arra a konklúzióra jutott, hogy „az életmód egyes polgári vonásai – miként a társadalom általános fejlődési jegyei – csak igen lassan koncentráálódtak.”¹⁸

A felsorolt szakirodalom alapvetően a Max Weber-i értelemben vett történeti—jogi rendiség alapján klasszifikál, míg magam a kutatás során mentális tekintetben többnyire hasonló *mozgatóelvek és érdekek* alapján cselekvő és gondolkodó társadalmi rétegekre, azaz a kisemberek heterogén történeti-jogi csoportjára fókuszáltam. Úgy vélem, hogy a súlyánál kisebb jelentőséget tulajdonítottunk eddig a reformkori normák, konfliktusok és döntéshelyzetek vizsgálatának a kisemberek szintjén és csak az utóbbi időszakban voltak eredményes kísérletek arra, hogy a társadalom alsóbb rétegei közül a polgárosodó csoportokat

¹⁴ HÓMAN-SZEKFŰ 1936 332. o.

¹⁵ HÓMAN-SZEKFŰ 1936 345. o.

¹⁶ MÉREI-VÖRÖS 1980 1085. o.

¹⁷ GUNST-MIRU-VELIKY-VELKEY 1999 47. o.

¹⁸ GUNST-MIRU-VELIKY-VELKEY 1999 59. o.

is bevonjuk a vizsgálati horizontba. Pálmány Béla a nógrádi mezővárosokat, Erdmann Gyula Zemplén vármegye társadalmát, Bácskai Vera a vállalkozók előfutárait és a befogadás menetét a soproni polgárság körében, míg Pozsgai Péter a tornai kézműves családokat vizsgálta meg a 19. század első felében.¹⁹

Ugyancsak újszerű megvilágításba helyezte az alapproblémát Pajkossy Gábor, aki – Kecskeméti Károly kutatásaira hivatkozva – árnyalta a reformkorról kialakult képet és arra az álláspontra helyezkedett, hogy a korszak valójában a *reformtervek korszakának* tekinthető, míg maga a reformkor elnevezés is kimondottan a „*jellegadó politikai elit*” reformtörekvéseiből származtatható és utólagosan megkonstruált fogalom.²⁰

Vörös Károly írta a reformkori paraszti kultúrával kapcsolatban, hogy „*a feudalizmusban megalapozódott paraszti kultúrából valójában hiányzott is a képesség ahhoz, hogy egy polgárosodó parasztság kultúrájává alakuljon át.*”²¹ Utóbbi nézetet adaptálva konkrét esetünkre, a kései rendi társadalomra jellemző mentális alapokon meginduló parasztpolgárosodás során az egyének inkább illesztették be az új ismereteiket a már rögzült „világfelfogásukba”, mint törekedtek egy új, polgári-kapitalista világkép kialakítására. Pajkossyhoz és Vöröshöz hasonlóan ugyancsak a 19. század újraértelmezésének igényével lépett fel Pap József a *passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza?* című munkájával, amelyben Hőke Lajos pályafutásának elemzése során árnyalta a korábbi szakirodalom eredményeit.²² E dolgozat is az utóbbi, újraértelmező-vonalon kíván továbbhaladni és megpróbál a korábbi szakirodalomtól eltérő perspektívából rávilágítani a kisemberek reformkori világára.

A dolgozatban elsősorban Vác mezőváros 1836-1842 közötti tanácsülési jegyzőkönyveit és úriszéki iratait használtam fel. Magánlevelek és más hagyatéki iratok nem kerültek a kutatás látókörébe, mivel a korszakban a vizsgált rétegek nem álltak az írni-olvasni tudás azon fokán, hogy írott forrásokat és saját véleményeket tömegesen hagyjanak maguk után a reformkor eseményeiről.²³ A kutatás során felhasználtam még Kossuth Lajos,

¹⁹ PÁLMÁNY 1990 171-301. o., ERDMANN 1990 301-377. o., GUNST-MIRU-VELIKY-VELKEY 1999, BÁCSKAI 1989 és 2003, POZSGAI 2000

²⁰ PAJKOSSY 2003 191-192. o. – Magam is úgy vélem, hogy a reformtervek korszaka elnevezés közelebb áll a történeti valósághoz.

²¹ VÖRÖS 1977 1-13. o.

²² PAP 2003 119-136. o.

²³ Eddigi ismereteink szerint az egyetlen olyan fennmaradt naplót, amelyet az „*adózó nép*” egy tagja írt, a veszprémi borbélymester, Francsics Károly írta. A memoárja 2700 oldalon maradt fent. Ugyanakkor –

Széchenyi István, Erdélyi János és Vörösmarty Mihály összegyűjtött munkáit, illetve a kurrens szakirodalom következtetéseit.

A DOLGOZAT MÓDSZERTANÁRÓL

MIKROTÖRTÉNELEM

Nem makroszintű, strukturális és politikatörténeti megközelítésekkel, hanem mikrotörténeti módszerekkel dolgoztam.²⁴

Jacques Revel és Fredrik Barth szempontrendszerét használom, mely előbbi szerint *„ami egy adott egyén, csoport vagy terület tapasztalata alapján megragadható, az voltaképpen a globális történelem egyik konkrét változata. Pontosabban konkrét és eredeti változata, mivel a mikrotörténelmi látásmód nem makrotársadalmi valóságok lekicsinyített, részleges vagy megcsonkított változatát tárja elénk, hanem azoknak egy más változatát.”*²⁵ Utóbbi szerint pedig *„A társadalmi életet összetevő eseményeket jellegzetesen mikronak tartom, melyeket a társadalmi szereplők (egyének és csoportok) hoznak létre. Ezekből az eseményekből vagy cselekedetekből épül fel az összetett társadalmi szint, amely egyben meg is határozza az előbbieket.”*²⁶ Ennek értelmében úgy vélem, hogy a feltárt forrásokban megjelenő vélemények, érzések és viszonyítások a vizsgált egyének és lokális szintű közösségek által megélt történelmet mutatják meg, amely nem feltétlenül illeszthető bele a makroszintű megközelítések eredményeibe.

Paul-André Rosental definíciójának - amely a mikrotörténeti kutatás célját az egyének döntéseinek szintjén lejátszódó összes oksági kapcsolat feltárásában jelöli meg²⁷ -, azzal a Fredrik Barth által meghatározott kitételrel próbál meg érvényt szerezni e dolgozat, hogy az egyént nem mint önmagában létező cselekvőt, hanem *„egy adott népesség minden tagjára*

összehasonlítás lehetősége híján – nem feltételezhető a Francsics-naplóban leírtak reprezentativitása a kisemberek teljes körére nézve. Például Francsics olvasott Petőfit, Dumas-t, Scott-ot, Sue-től prózákat is, míg hasonló olvasási „teljesítményekről” más kisembereket illetően nincs tudomásunk. - VÖRÖS 1963 259-270. o.

²⁴ A kutatás nem politikatörténeti, esztétik történeti és makro-statisztikai nézőpontból vizsgálódik, így a kutatás fókuszát nem Széchenyi-Kossuth vitája, a reform-országgyűlések törvénykezései, a vármegyei gyűlések erőviszonyai, a magyar liberalizmus és konzervativizmus kibontakozása és a magyar gazdasági és népmozgalmi statisztikai adatok adják.

²⁵ REVEL 1995 61.o.

²⁶ BARTH 1981 80.o. – Jacob Lévy Moreno is a társadalom különböző szintjeinek kölcsönhatását hangsúlyozza: MÉREI 1996 88.o.

²⁷ ROSENTAL 1995 72.o.

értvényes normatív vagy kulturális rendszer” tagjaként fogja fel.²⁸ A Barth-féle interakció-fogalom²⁹ horizontja ugyan „csak” a verseny és vita (*contest*) által meghatározott helyzeteket fedi le, de a kutatás során meghatározott vizsgálatoknál több helyen alkalmazható volt, mint az országgyűlésen hozott reformtörvények helyi fogadtatása, valamint a hétköznapi konfliktusok és a gazdasági érdekek érvényesítésének vizsgálatánál.

NORMARENDSZER ÉS MAKROSTRUKTÚRA VISZONYA

A makroszintű „általános” következtetések mögött megbúvó heterogén mikroszintet kívánom feltárni a viselkedési normák elemzésének bevonásával, mert úgy feltételezem, hogy a különböző normarendszereket követő egyének viselkedése nem jellemezhető egyetlen rájuk vonatkoztatott általános szintű következtetéssel.

Jon Elster társadalmi normákról megalkotott fogalmát használom, amely szerint *„ahhoz, hogy a normák társadalmiak legyenek, az kell, hogy mások is osszák őket és részben az ő helyeslésüknek és helytelenítésüknek kell fenntartaniuk őket. [...] A társadalmi normák vezérelte cselekvés nem az eredményekhez igazodik.”*³⁰

Fredrik Barth *Models of Social Organization* című munkájában azt állítja, hogy a makrostrukturális megközelítés által meghatározott viselkedésforma egyrészt nem homogén szerkezetű, másrészt automatikusan nem egyezik meg a társadalom különböző rétegeinek normarendszerével.³¹ Szerinte ezek a nem koherens normarendszerek hatásukban nem jelentkeznek automatikusan, és sokszor az egyének viselkedése nem több, mint egy normakövető válasz egy adott helyzetre. Mérei Ferenc is hasonló következtetésre jutott az egyének normakövető magatartásáról, de ő hangsúlyozta az egyéni döntések visszahatását a normarendszerekre.³² Rosental idézve Barth téziseit, azt a következtetést jelenítette meg *„A 'makro' felépítése a 'mikroszinten' keresztül: Fredrik Barth és a microstoria”* című munkájában, hogy *„az azonos viselkedések együttesét azonos kiváltó okok sorozatának azonos következményeként fogják fel”*.³³ Ez utóbbi tézist H. Peyton Young *Social Norms* című munkája–játékelméleti megközelítésből – nem támasztja alá, sőt egyenesen azt mondja, hogy

²⁸ ROSENTAL 1995 74.o.

²⁹ ROSENTAL 1995 75.o.

³⁰ ELSTER 1997 117.o. – Jon Elster megjegyzi a társadalmi normák fogalmával kapcsolatban, hogy *„az ilyen normák jellemzése vitatható”*.

³¹ BARTH 1981 – Idézi Paul-André Rosental is: ROSENTAL 1995 76.o.

³² MÉREI 1996 10.o.

³³ ROSENTAL 1995 76.o. – Barth-ot idézi.

különböző társadalmak gyakran különböző normákat alkalmazva oldják meg a problémák hasonló szerkezetű halmazát. A különböző normák közötti váltás egyben lehetőséget ad az alternatív lehetőségek megjátszására is.³⁴ Azt, hogy a különböző egyének-csoportok hogyan viszonyultak ugyanazon problémákhoz – a Barth-i homogén vagy Young-i heterogén folyamatokra feltételezései alapján – a dolgozat későbbi fejezetei fogják bemutatni.

„MENU PEUPLE” – A KISEMBER FOGALMA

A kutatás társadalmi horizontja nem az elit, hanem azok a különböző történeti-jogi rendi státuszú, de megközelítőleg azonos mentális mozgatóelvek és érdekek által körülhatárolható alsóbb társadalmi rétegek alkotta csoport, amely konzerválta magában a 18. század normáit és gondolkodásmódjuk nem jellemezhető sem polgárinak, sem felvilágosultnak.³⁵ E csoportoknak - az általam elfogadott - behatárolását Natalie Zemon Davis: *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban* című munkájában leírt vizsgálati kereteket alapozták meg, amely szerint: *„Ezek a tanulmányok parasztokról, de még inkább városi iparosokról és kisemberekről (menu peuple) szólnak. A nagyon gazdagokat, a hatalmasokat, a tanultakat, az egyházi embereket elsősorban az „egyszerű” emberek életével összefüggésben mutatom be, abból a szempontból, hogy milyen kapcsolatban álltak egymással, milyen konfliktusaik voltak, miben hittek vagy cselekedtek közösen. A társadalom és a kultúra kölcsönhatását, hagyomány és újítás egyensúlyát ezért csak a társadalom bizonyos szegmenseiben vizsgálom...”*³⁶

Bár Davis a kora újkori Franciaországra alkalmazta vizsgálati szempontjait, úgy gondolom, hogy a 19. század eleji Magyarországon is lehetnek perspektívái a szempontrendszer használatának, amit a már idézett Kossuth-i és Széchenyi-s szövegekben megjelenő *köznép-kép* is alátámaszt. Davishez hasonlóan nem volt célom lebontani homogén egységekre a kisemberek sokszínű társadalmát (például kimondottan csak a csizmadia céh tagjaira, a révészekre, a fuvarosokra, vagy éppen a kisnemesekre). Így, bár elvesztettem egy homogén csoport rosentali értelemben vett „totális” elemzésének lehetőségét, de alkalmat kaptam a heterogenitás alkotta viszonyrendszerek vizsgálatára.

³⁴ YOUNG 2007

³⁵ GUNST-MIRU-VELIKY-VELKEY 1999 56.o. – Gunst Péter szerint egyenesen *késő középkori* normákat követtek a kisemberek a reformkorban.

³⁶ DAVIS 2001

A reformkori kisember fogalma³⁷ alatt azokat a társadalmi csoportokat értem, amelyek nem voltak *nagyon gazdagok, hatalmasok, tanultak* és viselkedésmintáikban többnyire a tradicionálisnak vélt kései-rendi közösségi normákat követték szemben a modernnek gondolt polgári normákkal szemben.³⁸

POLGÁROSODÁS, MINT ALKALMAZKODÁS A VÁLTOZÓ MIKROKERETEKHEZ

Benda Gyula a magyarországi polgárosodás kiindulópontját a 16. századra tette, amikor a piaci viszonyok elterjedése megindult, bár megjegyezte, hogy e folyamat időhöz, történelmi helyzetekhez, változásokhoz kötött jelenség, sőt azt is hozzátette, hogy *„más kérdés persze az értékek kialakulása, továbbélése, megőrzése”*, ami miatt nem minden polgárjoggal rendelkező személyre mondható az, hogy polgárosodott lett volna.³⁹ Ugyancsak különbséget kell tennünk a feudális és „modern” polgárság között. Szerinte a polgárosodás ismérvei a következők: *piaci viszonyokkal való számolás, individualizáció, állampolgárrá válás, életmód és mentalitás polgári formái.*⁴⁰

A polgárosodás fogalmi kereteinek meghatározásánál Hanák Péter és Benda Gyula (Erdei Ferentől átvett⁴¹) definícióinak szintézisét vettem alapul, amely szerint a polgárosodás egy többértelmű folyamat, amely jelenti az általános civilizálódást és az egyes társadalmi csoportok, rétegek helyzetének, életformájának, mentalitásának változását, valamint e folyamat elsősorban nem makrostruktúrák átalakulásának leírására szolgál, hanem feladata a *„mikrokörnyezet, a társadalmi csoportok alkalmazkodásának”* vizsgálata a változás folytán kialakult keretekhez.⁴²

³⁷ A kisember fogalmát nem abban az értelemben használom, hogy ezáltal „lekicsinyítsem” jelentőségüket és jelezsem valamiféle „elmaradottságukat” az úgynevezett elithez képest. A hazai szakirodalom a „Common people” és a „Menu Peuple” elnevezés esetén e dolgozathoz hasonlóan a kisember fogalmát alkalmazza.

³⁸ A tradicionalitás és modernitás kérdésköréről, valamint a 19. század periodizációs lehetőségeiről lásd: KÖVÉR 2002 359.o.

³⁹ BENDA 2006 344.o.

⁴⁰ BENDA 2006 344.o.

⁴¹ BENDA 2006 344.o.- Idézi Erdei Ferencet: *„A parasztság társadalmi fejlődésének szükségszerű útja az, hogy kilépjen rendi-paraszt társadalomformáiból, és az érvényes szerkezetben helyezkedjék el a megfelelő helyen, és az ennek megfelelő formákat vegye fel.”* – Benda Gyula szerint az Erdei-féle definíció értelmében: *„A polgárosodás a piac, az intézményekben megformált tőkés struktúra hatására végbemenő társadalmi változás.”*

⁴² BENDA 2006 343.o., HANÁK 1975 345-346.o. – Az emberek mentalitásának változását a kortársak is érzékelték, Lásd: SZÉCHENYI STÁDIUM 1958 62.o. Az általam is használt polgárosodás fogalom gyakorlatilag megegyezik Gerő András definíciójával: GERŐ 1993 321.o. – A polgárosodás három tengelye: polgári

KISEMBEREK VISELKEDÉSÉNEK MIKROTÖRTÉNETE

A KÖZÖSSÉGI NORMÁTÓL AZ EGYÉNI ÉRDEKIG – A RENITENSEK VISELKEDÉSE

A közösségi normák és az egyéni érdekek viszonyának elemzésére számtalan lehetőség nyílik, többek között az egyházi és baráti kapcsolatok (pl.: kocsmatársaságok) normái, munkahelyi normák. E fejezet az utóbbiak közül a váci csizmadia, hentes, tímár és szűcs céhek normáival szemben cselekedő céhtagokat helyezi vizsgálatának fókuszába. Ennek elsődleges oka, hogy a források tanúsága szerint mind az egyházi, baráti, valamint munkahelyi normákat is előszeretettel szegték meg a korszak kisemberei, így hierarchiát állítani a különböző normák között „fölösleges”, ellentétben Dobszay Tamás és Fónagy Zoltán nézetével, miszerint a kisembereket a munka erkölcsének primátusa jellemezte.⁴³ Ez utóbbi állításukat abból származtatták, hogy a munka a korszakban az életben maradás feltétele volt, így a közösségi normák esetén az első helyen állt. Ezzel szemben a következő elemzések arra kívánnak rávilágítani, hogy a munka erkölcsét olyan gyakran szegték meg a vizsgált kisemberek, hogy abból nem állítható biztonsággal Dobszay és Fónagy tézise. Amely normát ily „előszeretettel” szegték meg, ott inkább kereshetjük az individualizmus és a profitorientáltság „foszlányait”, mint a kollektív alapokon nyugvó céhes munka-normák megingathatatlan primátusát.

A váci csizmadia céh igyekezett visszatartani tagjait attól, hogy áthágják a szabályokat és az idők során rögzült normákat, így ha kellett ennek a városi tanács segítségével szerzett érvényt. Például Nagy János csizmadia legénynek 1840-ben nem engedte meg a céh, hogy a *remeklését* bemutassa a karácsonyi céhgyűlés előtt arra hivatkozva, hogy az ütközne a szabályokkal.⁴⁴ Ugyancsak hasonló eset történt meg öt évvel később 1845-ben, amikor Horváth József (akkor már nyolc éve céhlegény volt) három pár csizma remekét utasította el a céh 24 mestere.⁴⁵ Más esetben a helyi hentes céh arra hivatkozott, hogy az egyik tagja, Kegel

életkörülmények biztosítása (infrastrukturális faktor), polgári életmód biztosítása, polgári viselkedésmód biztosítása. Az emberi mentalitás kutatásának történettudományi interpretációs lehetőségeiről lásd: KLANICZAY 1990 257.o.

⁴³ GERGELY 1998 69. o.

⁴⁴ VVL V.1-a. TÚJ 1840/939. – Nem minden céh tartott karácsonyi céhgyűlést. A váci hentes céh például az 1843. évi számadáskönyve szerint minden év január 16-én Jézus névnapi, május 7-én Flórián-napi, szeptember 3-án Nagyboldogasszony-napi és október 1-én Mihály-napi céhgyűlést tartott. – SÁPI 1983 141. o.

⁴⁵ SÁPI 1983 142. o.

Mihály „*a hús vágása és kimérése gyakorlatában vak*”, ezért elbocsájtották állásából.⁴⁶ Ez Kegel Mihály számára azt is jelentette egyben, hogy nem tudta teljesíteni a személyéhez kötött státus (a hentes foglalkozás) „követelményeit”.⁴⁷ Már pedig a csoporthoz tartozás (jelen esetben egy céh tagjának lenni) során a befogadó közösség nyilvántartja az egyének tulajdonságait, „*erényeit és gyengéit egyaránt*.”⁴⁸ Így fordulhatott elő, hogy a céh normáinak megfelelni nem tudó Kegelre a „*vakság*” bélyegét akasztották és ezért elbocsájtották állásából.

Ugyancsak a hentes céh egyik tagja, Amon Ferenc 1841 húsvétján azzal vétett a céh szabályzata ellen, hogy levágott hat disznót húsvéthétfőn, majd eladta azokat. A városi tanácshoz beadvánnyal folyamodó céhtagok szerint e viselkedése Amonnak „*keresztény emberhez nem illő*” és bemocskolta „*évünk legnagyobb ünnepét*”.⁴⁹ A vallásra való hivatkozás fontos, ám úgy vélem ez ebben az esetben csak „álca”, hiszen a legnagyobb problémát valószínűleg az jelentette a többi hentes számára, hogy Amon Ferenc volt az, aki húsvétkor is bevételhez jutott a disznóvágásból, míg a többiek nem. Téves lenne a szekularizációnak tulajdonítani a profitorientáltság kibontakozó jelenségét, ugyanis Kövér György kimutatta⁵⁰, hogy a 19. század végéig a vallás dominánsabb szerepet töltött be az emberek életében, mint az etnikai hovatartozás, így a szekularizáció jelensége a század végéig csak korlátozott maradhatott.

Hasonló profitorientált viselkedést látszik igazolni a „*Váci Szent Szék*” egy 1838. évi beadványa a városi tanácsnak, amely szerint egyes német szücsmesterek a legényeikkel „*ünnep 's vasárnapokon*” is dolgoznak és így nem járnak templomba.⁵¹ A testület elé kértett Lipi Károly, Mudli Mátyás és Jüsner János azt felelték a vádakra, hogy a „*legközelebbi Szent Péter és Pál apostolok ünnepén Sarlósi vásárra elkészített kézi munkáikat az időnek rövideje miatt*” csak úgy tudták eladni, hogy lemaradtak a miséről.⁵² A szücsmesterek állítása alapján feltételezhető, hogy az eladásból származó profitszerzés lehetősége fölülírta a vallási követelményeket annak ellenére, hogy mind a plébánia, mind a szücs céh elítélte tettüket, ami

⁴⁶ VVL V.1-a. TÜJ 1840/910.

⁴⁷ MÉREI 1996 233.o.

⁴⁸ MÉREI 1996 233.o.

⁴⁹ VVL V.1-a. TÜJ 1841/426.

⁵⁰ KÖVÉR-GYÁNI 2006

⁵¹ VVL V.1-a. TÜJ 1838/1175.

⁵² VVL V.1-a. TÜJ 1838/1175.

alapján ugyancsak klasszifikálhatóak a „szereplők” egy normakövető (plébánia és a céh elvárásai) és egy normabontó (szücs mesterek érdekét szem előtt tartó) viselkedésre.

1841 decemberében a váci tímár céh is a normaszegés miatt fordult a városi tanácshoz: véleményük szerint a „*német tímár legényeknél tartani szokott tilos gyűlések, úgy nevezett táros rokonságok, [...] közös költségen tartani szokott vendégeskedések, továbbá a hozott önkényes határozataihoz magukat alkalmazni nem akaró legények száműzését*”⁵³ meg kellene engednie a testületnek. Úgy tűnik, hogy a rögzült normák megszegése és tendenciózus tagadása akár a közösségből való kivetéssel is együtt járt.

Az említett esetekben összességében elmondható, hogy a céhek norma és szabálykövetőnek „megmaradt” tagjai általában a városi tanáccsal együtt jelentek meg, mint a belső szervezetük kollektív rendjének és normáinak őrzői a renitensekkel szemben.

A céhek szabályainak a gyakorlatban való alkalmazása azonban egyes esetekben a kutató számára ellentmondásos következtetésekre adhat okot: a váci hentes céh 1840-ben Hevi Pál, Mészáros Mihály és több másik céhtag ellen kérte a városi tanácsot, hogy büntesse meg őket azért, mert a hús árszabását nem tartották a céh által meghatározott árszinthez, megsértve ezáltal a szabályok és normák rögzült rendszerét. A beadott követelésükben a következő érveket hozták fel a hentesek ellen: „*a kölcsönösség sőt a közigazság elve szerint az, ki valamely testületnek javaiban részesül, annak jogszerű terheit is viselni kell... ezek a céh iránt tartozó szabályszerű kötelességeik.*”⁵⁴ Hiába hivatkozott a céh látszólag a reformkor „nagyjaihoz” hasonlóan a *közigazságra* és a *kölcsönösség* elvére, mindez - értelmezésem szerint - továbbra is a középkori rögzült keretek között maradt, mert ezen elvek nem a *felvilágosodás* eszméiből származtak, hanem korábbi időszakból és a céh belső szabályzatát követték, így próbálva megakadályozni a közösség régi rendjének felbomlását.

Megfigyelhető, hogy ugyanazok az elvek köszönnek vissza mindkét „oldalon”, de az eszmei gyökerek nem voltak azonosok. Míg a Széchenyi és Kossuth által használt *közigazság és kölcsönösség* elvei a változás egyik hajtóerői⁵⁵, addig a céhek esetében a korábban kialakult rend fenntartásának érveiként szolgáltak.

⁵³ VVL V.1-a. Tűj 1841/1330.

⁵⁴ VVL V.1-a. Tűj 1840/892.

⁵⁵ Lásd: SZÉCHENYI: *Hitel* 1930-reprint: 290.o. – „*A régi szokás sem nem jó azért, mert szokás, sem nem tiszteletre méltó, mert régi...*” – Ezzel pontosan ellentétes értelemben használta a váci hentes céh a szabályait a közigazság és a kölcsönösség elvével kapcsolatban.

További kérdésként merül fel az, hogy a renitensként viselkedő céhtagok mennyire mutathatják a céhek belső normáinak korszakban zajló átalakulását/bomlását?⁵⁶ A felsorolt esetek alapján úgy gondolom, hogy ebben a kérdésben nem fogalmazhatunk meg végletes állításokat, mert míg Amon Ferenc esete egy piacorientált felfogású céhtagot testesített meg, aki a vallási ünnepek szabályait is áthágva próbált profithoz jutni, addig Hevi Pál és Mészáros Mihály esete arra világított rá, hogy a 18. században is meglévő „termék árazási problémák” visszatérő jelenségek voltak. Biztonsággal csak az állítható, hogy jelentkeztek a korábban rögzült céhes normák esetén bomlási folyamatok, amelyek áttételesen kapcsolatba hozhatók a Gunst Péter által leírt profitorientált *zsidó kereskedő* és *vállalkozó nemes*⁵⁷, vagy a Bácskai Vera által vizsgált *nagykereskedő*⁵⁸ viselkedésnormáinak alaptulajdonságaival (piacra termelés, profitmaximalizálásra való törekedés... stb.)

A JOGTUDAT ÉS AZ INTÉZMÉNYES MEGOLDÁSI LEHETŐSÉGEK A VITAKULTÚRÁBAN

Ebben a fejezetben a kisemberek mindennapos vitahelyzeteiből kiindulva próbálok meg kísérletet tenni a jogtudatuk felfejtésére, amire segítségemre lesz Jacob Lévy Moreno elmélete⁵⁹ az információk terjedési csatornáiról. Feltételezése szerint az információk terjedése nem más, mint „bizalomjáték”, így megfoghatóak egy adott közösség normái és határai. Amennyiben a vitakultúrát vizsgáljuk, úgy fontos szerepet tulajdoníthatunk a jogtudat szempontjából annak, hogy az önbíráskodás volt-e általános jelenség vagy az úriszék előtti tárgyalás? Előbbi egy dominánsan nem jogkövető viselkedésmintát takar, míg utóbbi egy jogkövetőbbet feltételez. Az információk terjedését bizalomjátékként felfogó elmélettel pedig azt kívánom megvizsgálni, hogy a barátok, idegenek és az intézmények (úriszék) segítségével közül melyiket preferálták a kisemberek.

Széchenyi István a *Stádiumban* úgy vélekedett, hogy a jobbágyság egymás közötti vitáik során legtöbbször a jog eszköze helyett a botot használják vitáik és nézeteltéréseik rendezésére.⁶⁰ Más esetben a gróf úgy gondolta, hogy *törvényes pártvédelmet* kell rendelni azon jobbágyság mellé, akik a földesuraikkal vitás nézeteiket rendezni kívánják.⁶¹ Széchenyi Bereg

⁵⁶ A céhek helyzetéről lásd: KATUS 2009 147-150.o.

⁵⁷ GUNST-MIRU-VELIKY-VELKEY 1999

⁵⁸ BÁCSKAI 1989

⁵⁹ MÉREI 1996 82-83., 121-131. o.

⁶⁰ SZÉCHENYI: *Stádium* 1958 189.o.

⁶¹ SZÉCHENYI: *Stádium* 1958 189.o.

vármegye közgyűléséhez⁶² hasonlóan úgy vélhette, hogy a jobbágyok még nem érték a műveltség és jogtudat olyan fokára, hogy vitás kérdéseik rendezésére tömegével vették volna igénybe a jogszolgáltatás csatornáit.

A tömegverekedések közül két esetet mutatnék be, mert mindkettő jól reprezentálja az ilyen helyzetek kibontakozásának „struktúráját”. 1840 tavaszán váci szűcsmesterek egy csoportja a balassagyarmati vásárba tartott, amikor az éjszaka közepén tömegverekedést provokáltak ki a „*Lőrinczi pusztai*” fogadóban.⁶³ Öreg Varecz János, Goor István, Pajkos József, Gúri János, Tojan József, Morisiczki András megverte Lujzi Károlyt azért, mert az „üres fejűeknek” és szamaraknak nevezte őket italozás közben. Lujzi pártját fogta az Atsai József, Ballai József, Jambrik József és Szabó József alkotta társaság. Egymás sértegetéséből a forrás tanúsága szerint percek alatt tömegverekedés lett.

Egy másik esetben - ugyancsak 1840-ben -, Plotz József váci lakos nem a házához távol eső kútra ment el vizet hozni, hanem Krecsák György kukoricására indult.⁶⁴ Ezt azonban észrevette Krecsák „vincellérje”, aki számon kérte Plotzon az illetéktelen behatolást, aki felháborodásában azt válaszolta: „*Baszom a szemét az urának, miért nem hagyott erre utat?*” – majd rátámadt a vincellérre. A verekedést észrevette egy arra járó, aki szétválasztani ment oda, de ő is részese lett annak. Végül egy negyedik személy bekapcsolódása után ért véget a harc, miután kapával fejbe vágta a vincellért. Az úriszék Plotz Józsefet tettéért 30 pálca botütésre ítélte.⁶⁵

A vizsgált források alapján más verekedések⁶⁶ is többnyire a nézeteltérés, vitatkozás és káromkodás, verekedés hármas tagozódására épültek fel. A káromkodás úgy tűnik, hogy szerves része volt a kisemberek mindennapi életének olyannyira, hogy – 1842-ben a vizsgált mezővárostól messze, Békés vármegyében – Újkígyóson külön rendeletet hoztak a káromkodás büntetéséről arra hivatkozva, hogy „*Feltéven előre, hogy az idevalók korántsem gonoszságból, hanem inkább hirtelen fellobbanó harag következtében, emberi gyengeségből káromkodnak, e rossz szokás megtörésére a következő büntetések találtattak...*”.⁶⁷ A vizsgált

⁶² VÖLGYESI 2002 80. o.

⁶³ VVL V.1-a TÜJ 1840/76.

⁶⁴ VVL V.1-a TÜJ 1840/625.

⁶⁵ VVL V.1-a TÜJ 1840/625.

⁶⁶ VVL V.1-a TÜJ 1837/72., 1838/178., 719., 791., 939., 1041., 1160., 1840/623., 669., 883., 886., 599., 1841/877., 1076., 1113., 1164., 1188.

⁶⁷ JÁROLI-SZIGETI 1991 39.o.

településünkön is jelentős méreteket öltött a káromkodás kultúrája, bár forrás nem maradt fenn arról, hogy hasonló rendeletet hozott volna a városi tanács.

Az, hogy az úriszéki jegyzőkönyvek és a résztvevők vallomásai alapján a vitákat a kisemberek többnyire önbíráskodással rendezték el, véleményem szerint igazolja Széchenyi István és a Bereg vármegye közgyűlésén felszólalók állításait. A kisemberek számára azok a jogi *normák* és *eljárások* voltak fontosak, amiben – Dobszay Tamás és Fónagy Zoltán szerint - szocializálódtak⁶⁸, és amit a közösségi lét – E. P. Thompson-i értelemben⁶⁹ - rájuk *kényszerített*. E tekintetben már az úriszék is „fellebbviteli fórumnak” számított és a vitákat többnyire helyben próbálták rendezni, általában az *ököljog* alapján. Ez utóbbi feltételezést támasztja alá 1838-ban egy verekedés, ami előtt Andrics István a szomszédjának - akivel régi haragban volt - azt mondta, hogy „*addig nem nyugszik, míg vérét nem ontja*”.⁷⁰ A verekedés, mint problémafeloldó „eszköz” olyannyira elfogadott volt nemcsak Vácon, de az ország más területein is, hogy a modenai Luigi Forni gróf 1829-es magyarországi utazása alkalmával a következő sommás megállapítást tette: „*Ha veszekedés tör ki, a német felemeli hangját és fenyegetőzik, a horvát káromkodik, a rutén köpdös, a szlovákok pofozkodnak, a magyarok agyonverik egymást, a cigányok összekarmolják egymás arcát, a havasalföldi gyilkol, a zsidó pedig kiabálni kezd és elszalad.*”⁷¹

A Jacob Lévy Moreno-féle *mikroszociológiai információs csatornák* működése – relatíve jól – tetten érhető a fent említett konfliktus-szituációkban. Az a tény, hogy az úriszékhez való fordulás a jogtudat és a problémamegoldás szempontjából nem játszott elsődleges szerepet a kisembereknél, egyben azt is mutatja, hogy a vitatkozó/verekező felek először társaikat/ismerőseiket/barátaikat vonták be a konfliktusba és annak kezelésébe, valamint csak ezután következett az úriszék és a városi tanács elé járulás. A problémákat először nem az intézményes szinten, hanem az alatt próbálták „megoldani”. E konfliktusfeloldó szokást még akkor is dominánsnak kell tartani, ha voltak olyan esetek, mint Újhelyi Jánosné és Czijáner Erzsébeté, akik közül az utóbbi megsértése után nem önbíráskodással próbálta igazát bizonygatni, hanem az úriszék elé járult és „*elégtételt kért*”. A bírák igazat adtak neki azzal indokolva, hogy „*Oberhauser Friedrich magának bírāja lett, és a különben is gyengéd érzésű nőnem iránt oly kíméletlen szóval élt*” amikor egy veszekedés

⁶⁸ GERGELY 1998 69. o.

⁶⁹ THOMPSON 2001 318. o.

⁷⁰ VVL V.1-a. TÜJ 1838/941.

⁷¹ DELBÓ 2000 24.o.

során „*cudarnak*” és „*kurvának mondta*” a nőt.⁷² Utóbbi esetből egyrészt arra következtethetünk, hogy Czizjányer számára – női fizikumának adottságaiból - nem volt reális opció a tettegesség, másrészt sokszor az emberek személyisége is erősen hatott egy-egy vitás helyzet rendezésekor.

Az intézményes megoldás jogi szinten általában nyilvános – többnyire piaci napokon – botútéssel biztosította a konfliktusok elrendezését. Az egyénekre ilyenformán kimért változó (általában: 10-40 közötti) mennyiségű botútések nem mindig érték el a kívánt eredményt. Kossuth Lajos „*Bot, vessző, korbács*” című 1841-es vezércikke a Pesti Hírlapban megmutatta a reform-elit és a kisember felfogása közötti mély szakadékot. Míg a reformerek úgy gondolták, hogy „*bot, vessző, korbács az embert oktan állat fokára süllyeszti, s így mindenik megbotozott emberben az emberi nem méltósága van sértve*”, addig a kisemberek körében a következő jelenség volt tapasztalható: „*... minálunk a piac közepén megbotozott bűnöst, az egész világ szeme láttára félmeztelenül megvesszőzött asszonyt minden kétkedés nélkül befogadja ismét körébe a társaság, melyben előbb élt.*”⁷³ Kossuth írásából és az átvizsgált konfliktusos szituációkból úgy tűnik, hogy amíg a reformerek az „*emberi méltóságért*” aggódtak, addig a kisemberek gond nélkül visszafogadták megalázott társaikat. A megvizsgált konfliktusok egyáltalán nem azt mutatják, hogy a kisemberek átérezték volna az emberi méltóság és szabadság eszméit a vitás helyzetek kezelésében, amit a reform-elit is tudhatott, ezt Kossuth kifakadása is hűen tükrözi: „*... ahol a megbotozott embernek úgyszólván csak meg kell magát ráznia, hogy letörölje az ütlegek minden bélyegét, ott egy szolgálalkú, elbaromult nép teng, melynek haladása a civilisatio ösvényén megakasztatott. – Szívünkre kezünket, uraim! [...] Haladt-e az utolsó három század alatt a nép tömege erkölcsben, civilisatiónban egy észrevehető lépést? Leborulunk a porba és hamut hintünk a fejünkre, mert azt kell mondanunk: nem!*”⁷⁴

STÁTUSPOZÍCIÓK KONSTRUÁLÁSA A TÁRSADALOM PEREMÉN ÉLŐKKEL SZEMBEN

Az egyéni és közösségi státuszpozíciók „védelmének” vizsgálata e fejezet célja azért, hogy kiderüljön a reformkori kisemberek mennyire voltak szolidárisak, befogadóak, kooperatívak egy kirekesztett emberrel, közösséggel szemben. Feltételezésem szerint az a

⁷² VVL V.1-a. TÜJ 1838/940., 1841/722.

⁷³ PAJKOSSY 2002 30.o.

⁷⁴ PAJKOSSY 2002 31.o.

fontos, hogy egy-egy kirekesztett csoport elfogadottságában milyen a változás iránya. Az ily módon felfejteni kívánt változás-trendekből következtethetünk arra, hogy a kisemberek a saját maguk szintjén mennyire álltak a reform-elit emancipációs törekvései mellé. E vizsgálatot egy reformtörvény helyi fogadtatásának különböző interpretációs lehetőségein keresztül kívánom elemezni, történeti, szociológiai és pszichológiai perspektívából.

Az 1839-40. évi országgyűlésen folyó vitákról, valamint az ott meghozott törvényekről összesen négy⁷⁵ (!) bejegyzés található a püspökváci tanácsülési jegyzőkönyveknek az időszakot lefedő 3187 bejegyzéséből. E négy említés is egy törvény – az 1840. évi XXIX. tc. – köré összpontosul, ami a „Zsidókról” elnevezést viseli. A törvény megengedte a zsidóság szabad letelepedését minden olyan településen, amely nem esett az 1791. évi XXXVIII. tc. alá. Gyurgyák János értelmezése szerint az elfogadott törvény kijelölte a zsidóemancipáció további irányát, és általánosságban az országgyűlés mindkét táblája támogatta azt.⁷⁶ Komoróczy Géza megállapítása szerint az országos közvélemény élénken követte a törvény vitáját, - ugyanakkor a lakosok egy csoportjának folyamodványa alapján úgy tűnik, hogy – a váci közvélemény is bizonyos szinten érdekelődött és tudott a vitákról.⁷⁷ Vácutt ugyanis a törvény kihirdetése után – ellentétben a korábbi szakirodalom állításaival⁷⁸ - Mészáros István helyi lakos vezetésével emberek egy csoportja folyamodványt nyújtott be a püspökhöz (aki a mezőváros földesura volt) és a városi tanácshoz is, amelyben kérték, hogy a törvényt ne hajtsák végre és akadályozzák meg annak beiktatását a helyi rendeletek közé.⁷⁹ A helyiek egy csoportja a források tanúsága szerint nem akarta beengedni a zsidókat a városba, amire a püspök azt válaszolta, hogy „nem tud tenni semmit”, így a törvény betartására szólította fel a háborgó embereket, akik féltek a zsidók betelepülésével járó „káros következményektől”.⁸⁰ Az emberek felhívták egymás figyelmét arra, hogy „házaikban

⁷⁵ VVL V.1-a TÜJ 1840/108., 929., 956., 1029.

⁷⁶ GYURGYÁK 2001 45-46.o.

⁷⁷ KOMORÓCZY 2012 1028-1044.o. – Az emancipációs törvény fogadtatását ugyancsak ismerteti: SÁNDOR 1995 285-334.o.

⁷⁸ SÁPI 1983 190. o. szerint: „Az 1840:29. tc. megalkotása után felgyorsult a zsidó vallásúak letelepedése Vácon. A letelepedési engedélyt a városi tanács javaslatára a püspöki uradalom adta.” - A korábbi szakirodalom jogtörténeti álláspontot képviselt, ugyanakkor a források tanúsága szerint jelentős helyi csoportok léptek fel a zsidóság betelepülését megengedő törvény ellen, sőt maga a püspök is ellenségesen nyilatkozik a zsidóságról, ahogy a városi tanács is büntetőrendelkezőket hozott.

⁷⁹ VVL V.1-a TÜJ 1840/956.

⁸⁰ VVL V.1-a TÜJ 1840/956.

zsidóknak állandó szállást adni óvakodjanak.”⁸¹ A nem csillapodó kedélyek hatására a városi tanács – a tömeg nyomására – rendeletet hozott arról, hogy – bár a törvényt elfogadja és hatályba lépteti helyi szinten is –, saját hatáskörben úgy egészíti azt ki, hogy 10 pengőnyi „büntetést” fizessen az, aki a saját házába zsidót befogad, míg 2 pengőt az a zsidó, aki „erre bátorodik”.⁸² Ehhez hasonló jelenségek játszódtak le Pozsonyban is, ahol a felháborodott emberek olyan feliratokat tűztek ki a házak falára, amelyekre az volt írva, hogy „*Átok a zsidókra és a rendekre!*”⁸³

Úgy tűnik, hogy a felszínen e reformtörvény nemcsak az országgyűlésen aratott „sikert”, hanem jogi értelemben véve az egyes települések szintjén is (elfogadták őket), ugyanakkor a törvény ellen megszerveződő különböző csoportok nyomásgyakorló hatásából érződik, hogy a reformnak éles elutasíttósága volt a társadalom egyes rétegeiben. Makroszinten, a struktúrák szempontjából sikeres volt a reformtörvény, ugyanakkor mikroszinten heves elutasíttóság is megfigyelhető volt. Komoróczy kutatásai szerint a törvényt elsősorban a városi polgárok és a kézműves céhek tagjai nem fogadták el, mivel ők kaptak ezáltal a zsidóság képében gazdasági versenytársakat.⁸⁴

E.P. Thompson – kora újkori Angliára vonatkoztatott megállapítása a *kollektív erkölcsi rend*⁸⁵ fontosságáról véleményem szerint adaptálható e szituációra azzal a módosítással, hogy erkölcsi rend mellett *kollektív világképeket* is feltételezünk, amelyekbe nem illett bele a zsidóság Vácra való betelepülése. Az elmélet szerint adottak különböző rétegei a társadalomnak (városi polgárok, céhek tagjai), akik 1840 előtt az általuk „megszokott” és elfogadott közösségi rend szerint éltek és dolgoztak. Az országgyűlés törvényi erővel beavatkozott a fennálló rendbe, amely tiltakozási hullámmot idézett elő az érintett társadalmi közegekben. A felháborodott lakosság által beadott folyamodvány alapján pedig úgy tűnik, hogy a régi, Thompsoni értelemben vett kollektív erkölcsi rend visszaállítását akarták a felháborodott csoportok elérni. E perspektívából a Mészáros István vezette váci lakosok a saját pozícióikat védték a zsidósággal szembeni vélt veszélyektől.

Másik értelmezési keretet ad a történetnek, ha a törvény ellen háborgó tömeget *reális közösségnek*⁸⁶ feltételezzük, amely tagjai valamilyen indíték (az 1840. évi XIX. tc.) alapján

⁸¹ VVL V.1-a TűJ 1840/956.

⁸² VVL V.1-a TűJ 1840/956.

⁸³ KOMORÓCZY 2012 1040.o.

⁸⁴ KOMORÓCZY 2012 1040.o.

⁸⁵ THOMPSON 2001

⁸⁶ MÉREI 1996 52.o.

mobilizálhatóak. Az indíték szociológiailag *kritériumnak*⁸⁷ számít, amely így a csoportot mozgósító igényként (a törvény hatályba lépésének megakadályozása) jelenik meg. Maisonneuve véleménye alapján nemcsak az egyének vizsgálatára kell helyezni a hangsúlyt (ez a mi esetünkben hatványozottan fontos, mert értékelhető adatok nincsenek a háborgók mennyiségéről. A források csak annyit jegyeznek meg, hogy a lakosok „*egy csoportja*”), hanem a közösség egészére, ugyanis a csoportszintű igényekben megjelenő sablonok a „*kiscsoportok sűrített tapasztalatait tartalmazzák*” (a háborgóknak a zsidók betelepüléssel kapcsolatos ellenérzései töltik be ezt a szerepet).⁸⁸ E módszer szerint a váci lakosok elégedetlensége és státuszpozícióik⁸⁹ védelme a korábban megélt szubjektív és heterogén tapasztalatok összességéből adódott.

Végül Peter Glick *irigykedő előítélet* elmélete⁹⁰ egy másik – szociálpszichológiai – perspektívából képes megvilágítani a váci lakosok egy részének mozgalmát. Glick szerint a különböző társadalmi csoportok között kétféle módon lehet megfigyelni az előítéletek dinamikáját: a relatív függőség (kooperáció-versengés) és a relatív státusz (magas-alacsony) koordinátarendszerében. A konkrét eset során a Mészáros István vezette váciak, valamint a későbbi forrásokban megjelenő „háborgó” céhtagok és lakosok a zsidósághoz hasonlóan nem voltak részei a történeti-jogi értelemben vett társadalmi elitnek, mert előbbieket jogilag szabadon költözködő jobbágyok, míg utóbbiak alapvetően zsellérek voltak. Másik, gazdasági szempontból a „háborgók” többnyire céhtagok, piaci árusok és földművesek voltak, akik helyzetüknél fogva gazdasági versenytársként tekintettek a dominánsan a kereskedelemben érdekelt zsidóságra. Megfigyelhető, hogy a feldühödött váci lakosok Glick rendszerében a *kompetens de nem melegszívű* emberek tipikus megtestesítői, akik a zsidóságra hozzáértő, törekvő de szívtelen és ravasz emberekként tekintenek, amely szerinte irigységet, félelmet, haragot vált ki a státuszukat féltőkből („*káros következmények*”). Glick arra a következtetésre jut – ami a váci lakosok diszkrimináló törekvéseinél is megjelenik („*zsidó ne lakhasson a helyiek házában*”) - , hogy e szituáció a státuszukat féltőknél alapvetően kirekesztő, elkerülő és szegregációra törekvő magatartást fog kiváltani. A püspökhöz és a városi tanácshoz való helyi

⁸⁷ MÉREI 1996 53.o.

⁸⁸ MÉREI 1996 54-85.o.

⁸⁹ BÁCSKAI 2003 103-110. o. – Bácskai Vera a 19. század eleji dunántúli városokban vizsgálta meg az új jövevények befogadását. Ugyanakkor ő intézményes szinten, a polgárjog elnyerésének függvényében folytatta le kutatásait, míg e dolgozat a lakosság folyamódványai alapján analizál.

⁹⁰ GLICK 2002 175-203.o.

folyamodások és a megnyilvánuló ellenszenv – úgy vélem – világosan rendszerbe foglalja szociálpszichológiai is az eseményeket.

Az egész jelenség, amelyet e fejezetben három szempontból vizsgáltam meg, arra enged következtetni, hogy a váci lakosok egy csoportja korábbi szubjektív tapasztalatfoszlányokból felépülő kollektív norma alapján a saját státuszpozícióik védelme érdekében, elsősorban negatív sztereotípiákat tulajdonítva a zsidóságnak, ellenezte azok betelepülését a mezővárosba. Ez pedig világosan ellentmond az országgyűlés törekvéseinek, és a makroszinten megállapítható azon következtetést is árnyalja, amely szerint jogilag sikeresnek tekinthető e törvény elfogadása. Ugyanakkor a fejezet elején felvetett *változás* jelenségére érdemes koncentrálni. Kérdés az, hogy a váci lakosok fenti viselkedésmintája mennyire változott meg a zsidóság betelepülésének megindulásával? Milyen volt a változás iránya, és ezek a változások hogyan viszonyultak a reformerek törekvéseihez?

1840. szeptember végétől jelennek meg olyan izraeliták, akik a városi tanács elé folyamodtak és letelepedési kérelmet nyújtottak be.⁹¹ A tanács szerint mielőtt letelepedhetnének „*bizonyítani kell életmódjukat*”, ami rendszerint pár hét után sikeresen meg is történt, mert a betelepülő zsidókkal kapcsolatban általában mindig arra a megállapításra jutottak, hogy szegények voltak.⁹² Az ily módon 1841 elejéig betelepült mintegy 9 izraelitával kapcsolatban már 1840 októberében két „panaszt” is benyújtottak a helyi lakosok (pontosabban a váci Magyar Varga Céh és a helyi Hentes Céh tagjai) a városi tanácsnak. Mindkét panasz gazdasági érdekeken alapult: a varga céh tiltani akarta a zsidók „*bőr portékáinak utcáról való árusítását*”, míg a hentesek azért panaszkodtak, mert a váci országos vásáron megjelent „*vásáros zsidók*” a „*saját vallásuk ünnepjének ellenére*” húst árultak a vásáron.⁹³ A lakosság későbbi felháborodása feltehetően csillapodott, amire abból következtethetünk, hogy a városi tanácshoz sem folyamodtak többet. Az izraelitákkal kapcsolatban legközelebb 1841 februárjában foglalkozott a grémium, de ekkor már érezhetően változott a hozzáállás a „kirekesztettekkel” kapcsolatban: míg korábban a városi lakosok, a püspök és a városi tanács is próbálta megakadályozni a zsidóság letelepülését, addig 1841 elején már arról határoztak, hogy egy „*megbízható zsidót*”, Beichsmann Joachimot megbízzák azzal, hogy figyelje azokat az „*idegen zsidókat*”, akik egy napnál tovább tartózkodnak a városban.⁹⁴ Ez kicsi, de lényeges változás a korábbi állapotokhoz

⁹¹ VVL V.1-a TÜJ 1840/1073., 1074., 1075., 1200., 1571.

⁹² VVL V.1-a TÜJ 1840/1075.

⁹³ VVL V.1-a TÜJ 1840/1187., 1189.,

⁹⁴ VVL V.1-a TÜJ 1841/327.

képest: mintegy fél év elteltével a betelepült első zsidók közül – úgy tűnik – voltak akik már a városi előljárók bizalmát is élvezték, sőt a tanács már különbséget tett a „mi zsidónk” és az „idegen zsidók” között. Az egyoldalú elutasítottság a kirekesztettek irányába csökkent, ami elősegítette az emancipációs törekvéseket, ugyanakkor kétséges az, hogy a városi tanács és a kisemberek fél év alatt „átszellemültek” volna a reformkor törekvéseitől és inkább volt tulajdonítható a zsidóság elfogadása az együttélésből fakadó újszerű tapasztalatok összességének, mint az „emberségesség” eszmei diadalának.

AZ INFORMÁCIÓÁRAMLÁS MIKROTÖRTÉNETE

AZ ANYAGI ÉS SZELLEMI JAVAK TERJEDÉSI „TÉRKÉPE”

Miután a korábbi fejezetekben megvizsgáltam azt, hogy a kisemberek viselkedésmintái egyes helyzetekben mennyire mutattak egyezést a reformkori politikai közvéleményben megjelenő kisember-képekkel, eredményként olyan álláspontot fogalmazok meg, amely szerint a vizsgált váci reformkori kisemberek mindennapi életük során hoztak olyan döntéseket, amelyek a felszínen úgy tűnhettek, mintha a reformtörekvéseket támogatták volna. Ugyanakkor a döntések mögött meghúzódó okok feltárása azt mutatja, hogy a hajtóerők inkább köthetőek a tradicionálisnak vélt kései rendi szocializáció kereteihez, mint a reformeszmék elfogadásához és a kialakuló kapitalista-polgári „etikával” való azonosuláshoz.

E fejezetben azt vizsgálom meg, hogy milyen információs csatornákon juthattak el a reformgondolatok és más, a haladást hirdető eszmék Vácra.⁹⁵ Mivel a források hiányosak, így az elemzés inkább tekinthető egy sematikus ábra megrajzolásának, mint a váci viszonyok teljes körű feltárásának. Természetesen nem gondolom azt, hogy kizárólagosan csak az alább feltüntetett módon és útvonalakon terjedhettek az információk, ahogy azt sem állítom, hogy a települések közötti interakciók szintjének mennyiségi és minőségi tényezői között ne lenne fontos különbséget tenni. Ugyanakkor azok a „közösségi helyek”⁹⁶ (templom, piactér, kereskedelmi helyiségek, terek, kocsmák, kórházak, temetők, műhelyek), amelyekről maradtak fenn források – véleményem szerint – összeegyeztethetőek a korabeli utazási

⁹⁵ Az információs csatornák történettudományi vizsgálatáról lásd: PÓSÁN 2012 405-415. o., SZOMMER 2011 457-475.o., NOVÁK 2007, KARVALICS-KISS 2004

⁹⁶ Természetesen nemcsak a közösségi helyeken cserélhettek egymással információt az emberek. Ugyanakkor e helyek meghatározó jellege egyértelmű egy olyan korszakban, ahol az emberek mindennapi életüket is „közösségek hálózatában” élték le úgy, hogy a magánszférára relatíve kevés súly jutott. - GERGELY 1998

forgalomra vonatkozó adatokkal, amiből felfejthetőek új ismeretek a reformkori információterjedéssel kapcsolatban.⁹⁷

Először azt a kérdést kell megválaszolni, hogy a 19. század első felében az emberek hol szerezhettek be új információkat környezetükről és a tágabb világukról? E dolgozatban a „közösségi helyek” megnevezést kívánom használni, amely magában foglal különböző funkciójú (vallási, oktatási, kereskedelmi, szabadidős) tereket, ahol közös vonásnak tekinthetjük azt, hogy alkalmasak az információk átadására-vételére.

Ha az emberek az információikat a közösségi helyekről is beszerezhették, érdemes feltenni azt a kérdést, hogy e helyekre honnan érkezett az információ? Logikusan az következne, hogy az információ e közösségi helyekre máshonnan érkezett, az információhordozók segítségével. A korszakban ezek az információhordozók lehettek utazók, kereskedők, fuvarosok, csavargók, újságok, könyvek, és a posta. Feltételezésem szerint, amikor a vizsgált forrásokban utalások találhatók arra vonatkozóan, hogy mely településekről és vidékekről érkeztek emberek és áruk a városba, akkor ebből nemcsak a települések és régiók közötti forgalom méretére, intenzitására lehet következtetni, hanem az információterjedés csatornái is meglevenednek. Mivel direkt forrás nem áll rendelkezésünkre, ezért kvantitatív számítást végeztem azon az 5066 tanácsulási bejegyzésen, amelyek az 1836-42 közötti években születtek.⁹⁸ A vizsgálat célja az volt, hogy a bejegyzésekben szereplő helységnevek említési gyakorisága alapján megrajzoljam a Vácra érkező és onnan távozó forgalom intenzitását, ugyanis feltételezésem szerint az információterjedés csatornáinak „fontosságát” is jelezheti az így elkészült térkép. Úgy gondolom, hogy amennyiben egy települést erős gazdasági, kereskedelmi és más érdekek fűztek egy másik településhez, akkor ennek velejárója volt a két település közötti információáramlás relatíve nagysága is. Sematizálva: ahol nagy a gazdasági és társadalmi interakciók szintje, ott nagy az információáramlás valószínűsége is, míg ahol alig van két település között gazdasági és társadalmi interakció, ott az információáramlás csatornái is szükségszerűen beszűkültek, így kisebb az információáramlás szintje.

⁹⁷ 1784-től volt postahivatal Vácott, amelynek két mellékállomása volt: Penc és Váchartyán. A 18. században hetente kétszer járt eleinte lovas posta, majd postakocsi. 1818-ban már létezett a Buda-Vác-Rétság-Balassagyarmat-Gács-Losonc- Rosenberg rendszeres postaútvonal. 1830-as évektől kezdve a postajáratok sűrűsödtek és már naponta közlekedtek Pest és Vác között, ami bizonyítja az információáramlás felgyorsulását is. – SÁPI 1983 157. o. FÉNYES 1851247-250. o. szerint Vác két „postaállásra” volt Pesttől (Dunakeszi volt az első).

⁹⁸ VVL V-1-a TÚJ 1836., 1837., 1838., 1839., 1840., 1841. évi bejegyzései

Hipotézisként úgy gondoltam, hogy a reformkorban Pest-Budáról (mint a régió gazdasági centrumából) és Pozsonyból (mint az országgyűlések színhelyéről) áramlottak az információk Vác irányába, így erős interakciókat feltételeztem e két „központ” és Vác között. Az átvizsgált négy éves időszak alatt 43 települést említettek meg a források, szemben Fényes Elek által a váci járás esetén bemutatott 47 településsel.⁹⁹ Utóbbi települések összlakossága 1837-ben 62341 fő volt, szemben az információs csatornák által lefedett mintegy 380000 fővel¹⁰⁰ Ebből arra következtethetünk, hogy a Vácra befutó, a korszakban működő információs csatornák által lefedett terület nem esett egybe a járási területtel, sőt a Bácskai Vera által meghatározott 1828-as váci piackörzet „*tiszta területe*” 32258 főt foglalt magában, míg a váci katolikus egyházmegye 289 170 főt fedett le.¹⁰¹ Megállapítható, hogy az információs hálózat volt a legkiterjedtebb mindközül.

1. Táblázat: Vác és más települések kapcsolata a forrásokban szereplő gyakoriságuk alapján.

Helyezés	Település	Százalék
1.	Pest-Buda-Óbuda	33,65
2.	Göd	8,8
3.	Nagykátá	8,8
4.	Verőce	5
5.	Balassagyarmat	5
6.	Sződ	3
7.	Csővár	3
8.	Többi település (3% alattiak)	32,75

A közölt táblázat azt a sorrendet mutatja, hogy a vizsgált váci forrásokban mely településeket említik meg a leggyakrabban. Az előzetes hipotézisemmel szemben Pozsony (1,75%) az információáramlás tekintetében nincs az első helyeken, ugyanakkor még nem állítható biztosan, hogy az ottani eseményekről nem a direkt csatornán (Pozsony-Érsekújvár-Vác tengely) értesültek a váci lakosok. A Pest-Buda—Óbuda alkotta csoporttal volt a leggyakoribb az interakció, míg ugyancsak előkelő helyen van Nagykatá és Balassagyarmat

⁹⁹ FÉNYES 1837 418.o.

¹⁰⁰ FÉNYES 1837 418.o.

¹⁰¹ FÉNYES 1837, BÁCSKAI 1988

is. Nagykátára többek között gyakran hajtottak marhákat és lovakat egy ottani csűrbe, míg Balassagyarmatról a váci vásárba jöttek emberek.¹⁰²

A fenti táblázat eredményeit felhasználva összeállítottam a korszakban létező közlekedési tengelyek forgalmának intenzitás-térképét. Azért tengelyeket és nem közlekedési útvonalakat használtam az elemzés során, mert több esetben egymással párhuzamos útvonalak is vezettek ugyanarra a településre (pl.: Pest-Vác vízi útvonal és szárazföldi útvonal, Vác- Komárom-Pozsony és Vác-Érsekújvár-Pozsony útvonal).

2. Táblázat: A Vácot más településekkel összekötő közlekedési tengelyek forgalmának intenzitása 1838-1842 között:

Helyezés	Tengely neve	Százalék
1.	Vác-Pest tengely	45,45
2.	Vác-Nagykáta-Szolnok tengely	19,8
3.	Vác-Balassagyarmat- Körmöcbánya tengely	14,75
4.	Vác-Komárom-Érsekújvár- Pozsony tengely	11,25
5.	Egyéb útvonalak	8,75

A közlekedési tengelyeket mutató táblázat adatai arra engednek következtetni, hogy a váci lakosok gazdasági és társadalmi interakcióikat tekintve dominánsan a Pest-Vác tengelyt használták, amely feltehetően elsődleges információs csatornaként is szolgált.¹⁰³ Második legfontosabb információs tengelyként a Vác-Nagykáta-Szolnok tengelyt jelölhetjük meg, amelytől alig marad el az interakciók sűrűségét tekintve a Vác-Balassagyarmat-Körmöcbánya és a Vác-Komárom-Érsekújvár-Pozsony tengely. Ez utóbbi információs csatorna „fontossága” úgy tűnik nem annyira volt domináns, mint ahogy azt előzetesen gondoltam. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy létezett egy észak-déli információs tengely, amelynek részesedése

¹⁰² Nagykáta: VVL V-1-a TűJ 1839/159., 214., 1131. 1840/176. 1841/431. Balassagyarmat: VVL V-1-a TűJ 1840/76., 208., 1571.

¹⁰³ Alátámasztja e következtetést a dél-Nógrád megyei vidék Vác és Pest felé orientálódó kereskedelmi forgalma is: PÁLMÁNY 1990 237-238.o.

az interakciókból 60,2%, míg egy másik, kelet-nyugati tengely, amelynek részesedése 31,05% volt.

1. Térkép: A Vácra érkező szárazföldi és vízi forgalom volumene az 1838-42 közötti városi tanácsulési jegyzőkönyvek és úriszéki iratok alapján.

A kutatás szempontjából megelégedtem annyi konklúzió levonásával, hogy az 1836-42 közötti időszakban a reformkor eszméi és a reform-elit elképzelései feltehetően Pest irányából érkeztek, de Vác közvetítő szerepet játszhatott ezen reformgondolatok terjesztésében azáltal, hogy a Tápió-térsgével és a Felvidékkel is jelentős gazdasági, kulturális és ezáltal információs kapcsolatokat is ápol. ¹⁰⁴

¹⁰⁴ Pest dominanciáját és Pozsony relatíve alacsony befolyását a váci információk tekintetében feltehetően azzal magyarázhatjuk, hogy a váci források az országos ügyekkel kapcsolatban rendszerint Pest Vármegye Közgyűlésére hivatkoznak, míg az országgyűlés ügyei egy esetet (1840.évi XXIX.tc.) leszámítva soha nem kerültek a váci tanácsulések és úriszéki gyűlések látószögébe.

EGY INFORMÁCIÓS GÓCPONT BEMUTATÁSA

Michel de Certeau szerint a tömegkultúrát mikroszinten lehet legelemibb formájában „megfogni”, így fontos megvizsgálni a tömeg koncentrációjának szempontjából egyik legfontosabb „jelenséget”, a vásárt. Ebben a fejezetben váci heti és országos vásárokat, mint információs és tömegkoncentrációs gócpontokat fogom megvizsgálni, ahol nemcsak a gazdasági javak, hanem a hírek és információk cseréje is nagy mennyiségben zajlott. Mivel olyan konkrét beszámolók nem maradtak fent, amelyekben a kisemberek elmesélik, hogy milyen híreket hallottak a vásárokon, így más eszközökhöz kell folyamodni az információáramlás felfejtését illetően.

Feltételezésem szerint érdemes megvizsgálni, hogy milyen termékeket árultak a vásárokon azért, mert ebből –említésük összeadásával - kiszámítható, hogy mekkora súlyt képviselhetek a nyomtatott információhordozók (könyvek, sajtótermékek).¹⁰⁵ Ugyancsak érdemes megvizsgálni, hogy a piactéren milyen szabályok szerint helyezkedtek el az árusok és az egyes településekről érkezők, mert az itt jelentkező hierarchia is árulkodhat az információs csatornák jelentőségéről.

A heti piacokon Kaposi Zoltán kutatásai szerint más volt a vevőkör, mint az országos vásárokon és kevesebb volt a termékválaszték, valamint a vásár is kisebb területre fejtette ki a hatását. Szerinte általában az egyes piacközpontok – Bácskai Vera által meghatározott - tiszta körzeteiből érkezett a megjelent árusok döntő többsége.¹⁰⁶ Ezen piacok elsődleges funkciója a piacközpont lakosságánál jelentkező élelmiszerigény kielégítése volt, amit én kiegészítenék az információk cseréjének funkciójával.¹⁰⁷ A váci országos vásárokat rendszerint Szent Mihály, Szent Márton, Sárlos Boldogasszony napján tartották.¹⁰⁸ Bácskai Vera számításai szerint Pest-Buda népessége 1828-ban 86 578 fő, míg a „tiszta piaci hatókörzete” 227 118 főt tett ki. Ezzel szemben Vác lakossága 11 119 fő volt, míg piaci „tiszta körzete” 32 858 fő

¹⁰⁵ Forrás és módszerkritikai megjegyzések: valószínűleg a nyomtatott információhordozókra kapott arányszámnál sokkal nagyobb jelentőséget tulajdoníthatunk a szóbeli kommunikáció által gerjesztett információcseréknek, amelyre ugyanakkor nincsenek kvantifikálható forrásaink. Másik kritikai megjegyzés, hogy a forrásokban való könyv és sajtótermék előfordulások inkább a vásári adás-vétel során keletkező konfliktusokról árulkodnak oly mértékben, hogy mely termékek esetén voltak arányaiban a nagyobb „problémák, botrányok”. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy minél több botrányos kontextusban fordult elő egy termék a forrásokban, annál több ember tudott róla, különben nem okozhatott volna akkora méretű problémát.

¹⁰⁶ Kaposi 2000 36.o.

¹⁰⁷ Kaposi 2000 36.o.

¹⁰⁸ VVL V.1-a Tűj 1840/450., 766.

volt.¹⁰⁹ A vásárokhöz általában nemcsak a kereskedelmi, tőketranszfer, és más tevékenységek tartoztak hozzá, hanem a bűncselekmények¹¹⁰, botrányok¹¹¹ és az átverések¹¹² is.

A váci heti és országos vásárokon rendszerint halakat, sertést, marhát, bárányokat, szénát, gabonát, lovakat, szőlőt, fűszereket, kenyeret, bort, szalonnát és könyveket árultak, de megemlítendő a gyolcs és a „vásári trágya” is, amelyet a földesúri majorság egy piaci árverésen 48 forintért el tudott adni.¹¹³ A források alapján úgy tűnik, hogy a vásároknak szerves részét képezték a különféle árverések, ahogy az látszik a trágya és a „lóbőr” esetében is. Ez utóbbi alkalommal a város egyik – a pesti heti vásáron újonnan megvett és – hirtelen elpusztult katonai lovának bőrét kínálták portékának, amit Gaál József helyi lakos szerzett meg.¹¹⁴ A vásárokon árult termékek között a tanácsulési jegyzőkönyvekben a legtöbb probléma a gabona, liszt és kenyérfélékkel volt, míg az információhordozóként megjelenő könyvekkel kapcsolatban mindössze egy bejegyzés született 1836-1842 között. Ez bizonyítja előzetes feltevésemet arról, hogy egyrészt a vásárokon megjelentek a könyvek, mint kultúra, ismeret és információhordozók, másrészt a statisztikai eredmény nem mutathat valós értéket, mivel a könyvárulásnál feltehetően kisebb volt az átverés lehetősége, mint a halak kimérésénél¹¹⁵ és az állatok árulásánál¹¹⁶, így gyakorlatilag nem fordultak a vásárlók a városi tanácshoz átverés gyanújával, mint az utóbbi esetekben.

A piactér elrendezésének kérdésében döntő szava volt a városi tanácsnak. 1840-ben ifjabb Kammerer József lisztet áruló bolt felállítását kérte a piactéren, de a tanács azzal utasította vissza a kérelmét, hogy: *„Miután a kérelmes fabolt felállításával a városnak egyen azon része, hol leginkább a csinosság megkívántatik e részben igen veszítene, sőt a felállítandó lisztes bolt alatt a porhányók befészkelését és általuk mind az egész piactér leendő befertőzését mind pedig a körül lakók nem kis károsíttatásukat meg gátolni nem lehetne. [...]*

¹⁰⁹ Bácskai 2007 50-52.

¹¹⁰ TRAGOR 1928 103. o. – A vásári lopáson ért tolvajt bírósági ítélet nélkül a hajdú 50 botütéssel sújtotta, amely sokszor tömegeket vonzott.

¹¹¹ VVL V.1-a TÜJ 1840/23.

¹¹² VVL V.1-a TÜJ 1837/469., 1839/1065.

¹¹³ VVL V.1-a TÜJ 1839/816., 836., 911., 956., 1032., 1119., 1162., 1167., 1514., 1840/224., 437., 766., 753., 987., 1012., 1549., KAPOSÍ 2000 37.o. – FÉNYES 1851 megemlíti még a felsorolt termékeken kívül a dohányt, gubacsot, gyapjút, mézet, de csak 1851-re. - FÉNYES 1837 a váci bort a budai borral együtt, mint amelyek Pozsony, Nyitra vármegyékbe, valamint Bécsbe is eljutnak.

¹¹⁴ VVL V.1-a TÜJ 1840/1020., 1167., 1207.

¹¹⁵ VVL V.1-a TÜJ 1837/469., 1839/1065.

¹¹⁶ VVL V.1-a TÜJ 1840/753.

*Különben is a kérelmes hely már a helybeli hentesek áruló helyéül lévén ebből származható újabb alkalmatlanságok elkerülése tekintetéből megkérettetni engedtetik, hogy a folyamodót nem eszközölhető kérelmétől elmozdították.*¹¹⁷ A váci vásártér esetében az ott lévő árulóhelyek, és a felhúzott sátrak egyrészt a város tulajdonában álltak, másrészt magánszemélyek is birtokoltak helyeket. Lehet tudni például, hogy Bartus István 1839 nyarán egy örökség folytán 20 darab vásári sátorhoz és azok bérbeadási jogához jutott.¹¹⁸ A település a megjelent árusoktól szedett helypénzt, de például a heti vásároknál ritkábban megrendezett országos vásárokon a vámot árendálóktól is helypénzt kért.¹¹⁹ A helypénz összege 50 váltó forint körül ingadozott 1839 és 1846 között.¹²⁰

AZ INFORMÁCIÓS CSATORNÁK MŰKÖDÉSÉT AKADÁLYOZÓ TÉNYEZŐK

E fejezetben azt vizsgálom meg a váci vízi molnárok és a révet árendálók viszálykodásán keresztül, hogy a kisemberek vásárra való eljutását hogyan tudta megakadályozni egy-egy konfliktus. A magyarországi utazási viszonyokat alapjaiban befolyásolta az infrastruktúra fejlettsége, amely a korszakban olyan „elmaradott” állapotban volt, hogy nem meglepő az olasz mondás érvényessége: *„ha rosszat akarsz valakinek küld el utazgatni Magyarországra.”*¹²¹

Az elemzés során a révet információs csatornának feltételeztem, így a révészek és molnárok konfliktusa felfogható az információs csatorna működését akadályozó tényezőnek is, mivel a potenciális információhordozók (kisemberek) nem tudnak eljutni az információs gócpontba (vásárba).

A váci molnárok a vízparton és a folyón összesen 34 malmot¹²² üzemeltettek. A Duna váci szakaszán a rév árendálóinak érdeke a dunai hajózás Széchenyi István által is megfogalmazott fejlesztése volt, hogy a nagyobb forgalom több bevételt hozzon, ezzel szemben a vízimolnárok a legkülönbözőbb módszerekkel próbálták megakadályozni a forgalom növekedését, ugyanis a hajók által keltett hullámok és maguk a hajótestek is komolyan veszélyeztették a többnyire fából épült vízimalmaikat.¹²³ A dunai gőzhajózás 1817-

¹¹⁷ VVL V.1-a TűJ 1840/942.

¹¹⁸ VVL V.1-a TűJ 1839/1249.

¹¹⁹ VVL V.1-a TűJ 1839/1120.

¹²⁰ VVL V.1-a TűJ 1839/1226.

¹²¹ DELBÓ 2000 25.o.

¹²² VVL V.1-a TűJ 1836/37., 1840/1187., 1189.,

¹²³ VVL V.1-a TűJ 1841/683.

es magyarországi megindulását követően 1829-től Vácott is rendszeres állomás nyílt, sőt 1845-ben külön gőzhajókikötő megépítését rendelte el a városi tanács.¹²⁴

A viszálykodás Daniel Kahneman és Amos Tversky elmélete szerint gazdasági pozícióharcként értékelendő.¹²⁵ E szerint a váci vízimolnárok a hajóforgalom érzékelhető megnövekedése előtt bírt gazdasági pozícióik elvesztésétől félték és ez volt az oka annak, hogy próbálták megakadályozni a hajóforgalom növekedését, még annak ellenére is, hogy számukra is kecsegtetett gazdasági lehetőséggel a forgalom bővülése. A gazdasági státuszpozíciók ilyen való védelme már megmutatkozott a reform-elképzelésekkel szemben az izraeliták városba való beengedésével kapcsolatban is. A források alapján úgy gondolom, hogy e konkrét helyzetre nem áll fent Fredrik Barth „homogén” *ok-okozat-reakció* tézise¹²⁶, helyette a Peyton Young-féle „heterogén” folyamat lejátszódása figyelhető meg, mely szerint azonos okból és okozatból különféle reakciók következnek.¹²⁷

Kérdésként merül fel az, hogy a városi magisztrátus hogyan viszonyult a két fontos kisközösségének érdekellentétére. Fontosságuk azért kiemelendő, mert míg a révészek szállították át kompjaikon a folyó túlsópartjáról a váci vásárra érkező embereket (információhordozók), addig a vízi malmok a környező falvakban megtermelt búzát őrölték meg (gazdasági szerep).¹²⁸

A városi tanács 1838 és 1841 között „kenyértörésre” kényszerült a révészek és molnárok vitájában: a révet árendálók kérvényére a tanács eltávolíttatta a „*némely úrbéri molnár legények és malmos gazdák által minden felsőbbi engedelem nélkül a hajózásra nézve ártalmas helyre leveretett karókat*”.¹²⁹ Azonban a tanács egyensúlyozni akart a két csoport között és elrendelte azt, hogy a váci molnár céh előjáróinak végrehajtása mellett kártalanítsák a karóiktól megfosztott molnárokat. A céh a grémium rendeletét nem fogadta el arra hivatkozva, hogy Csillag Márton, Kurdi Mihály, Irmon Mihály, Kollár János és Zetényi Mihály vízi molnárok az egyedüli felelősek, mivel „*övék voltak a karók*”.¹³⁰ A viszály megoldatlan maradt a későbbi években is, így talán nem meglepő, hogy a vízi malmok a dunai hajóforgalmat még 1851-ben is akadályozták, amelyet Fényes Elek is megemlíttet

¹²⁴ SÁPI 1983 157. o.

¹²⁵ KAHNEMAN – TVERSKY 1984 345-350.o.

¹²⁶ ROSENAL 1995 76.o. – Barth-ot idézi.

¹²⁷ YOUNG 2007

¹²⁸ VVL V.1-a TÚJ 1841/314., 688.

¹²⁹ VVL V.1-a TÚJ 1838/744., 1042., 1094.

¹³⁰ VVL V.1-a. TÚJ 1838/1042., 1094., 1839/695.

Magyarország Geographiai Szótárában.¹³¹ A molnárok a megemelkedett hajóforgalom miatt hajtották végre cselekedetüket, amit két forrás erősít meg: az első szerint 1839 elején a városi tanács követelte, hogy a helyi borok egy részét a dunai hajósok szállítsák más vidékekre árusítás végett., ami alapvetően forgalmat generált a folyónak ezen a szakaszán¹³², másrészt 1841 januárjában a tanács kimondta, hogy a korábban elvett dunai karók a „*közhajózást gátolták*”.¹³³

A dunai átkelőhely információs csatornaként való feltételezése az ismertetett molnárrévész viszályt olyan megvilágításba helyezi, amely szerint a városi tanácsnak nemcsak gazdasági érdeke volt a konfliktus feloldása, hanem egyúttal az információs csatorna normális működésének biztosítását is szem előtt kellett tartania. A rév ugyanis fontos szerepet játszott a Vác-Szentendre információs csatornán, amely a Szentendrei-szigetet kapcsolta be egy nagyobb, regionális információáramlásba.

ÖSSZEFOGLALÁS

A bemutatott sokrétű elemzések mind azt a célt szolgálták, hogy válaszolni tudjak a dolgozat elején feltett alapkérdésekre. Akkor és most is tartom azt a véleményemet, hogy ilyen heterogén szempontrendszerű kutatás elvégzése során a válaszok is szükségszerűen heterogének lesznek, így feladatunk megszerezni a kapott eredményeket.

A dolgozat szereplői azok a kisemberek voltak, akik társadalmi, kulturális és gazdasági helyzetüknél fogva – bármilyen triviálisnak is tűnik az állításom¹³⁴ - nem feltétlenül voltak részesei annak a reformkornak, ami Széchenyi és Kossuth írásait olvasva megelevenedik az olvasók előtt. Mivel a vizsgálat fókusza kiszűrte azokat az embereket, akiket áthatott a reformszellem, így talán nem meglepő végső konklúzióm egyike, amely szerint a reformkori kisemberek jelentős tömege bár érezte a technikai haladást (utak kockakövezése, közvilágítás megvalósítása, gőzhajózás terjedése), mégsem gondolta azt,

¹³¹ FÉNYES 1851 249.o.

¹³² VVL V.1-a. TÚJ 1839/1032.

¹³³ VVL V.1-a. TÚJ 1841/14., 15.

¹³⁴ A tudományos következtetések trivialisának problémájáról Earl Babbie a társadalomtudományi kutatás gyakorlatáról írt munkájában arra az álláspontra helyezkedik, hogy „*a trivitalitás vádja nem tartható fenn ellenvetésként semilyen tudományos vállalkozással szemben.*” – BABBIE 2001 30.o.

hogy gyökeresen megváltozna a megszokott élete. A többségük nem úgy cselekedett, hogy tettük mögöttes gondolati tartalmából a reformszellem és a haladásba vetett hit jelent volna meg, helyette a korszak változásait próbálták integrálni addig megszokott és elképzelt világrendjükbe/felfogásukba. A legtöbb kisember – még azok is, akik felismerték a változást, és a lehetőséget látták benne, mint a váci révet árendálók – továbbra is a tradicionális viselkedésmintákat követték egy olyan korban, amelyben egyre több jel figyelmeztetett a bekövetkező társadalmi és gazdasági átalakulásokra. A céhek a tagjaik normaszegő viselkedése során érezték a szervezetük évszázados normáinak fellazulását és minden fórumon próbálták rábírní renitenseiket a norma és szabálykövető viselkedésre. A céhek tagjai sokszor nem tartották magukat a vallási ünnepek megszokott rendjéhez, de ebben nem a szekularizáció játszott a főszerepet, hanem a profitszerzés, amit a vásárokon való árulás lehetősége teremtett.

A kisemberek a kor kései rendi társadalmi rendjének egyre nyilvánvalóbb válsága ellenére próbálták védeni évszázados státuszpozícióikat a zsidósággal szemben. Míg jogilag sikeres volt az 1840. évi emancipációs törekvése az országgyűlésnek, rövid távon felkorbácsolta a lakosság indulatait és tömegek léptek fel Vácott a zsidóság betelepülésének engedélyezése ellen. A státuszpozíciók és a régi kollektívan elfogadott rend védelme párosult a zsidósággal szembeni irigykedő előítéllettel, amely konfliktust generált. Végül, ahogy a zsidóság megjelent Vácott és a mindennapi élet során *de facto* elfogadták jelenlétüket a helyiek, úgy változott meg a városi tanács hozzáállása is a kérdéshez: míg korábban kollektíven távol akarták tartani a zsidóságot Váctól, addig a beilleszkedés során odáig „javult” a helyzet, hogy már különbséget tettek a helyi zsidók és az idegen zsidók között. Előbbieket elfogadták, utóbbiakat pedig továbbra sem túrték meg.

A kisemberek többsége a mindennapi konfliktusaik során nem az intézményes csatornákat használta a viszályok feloldása során, hanem általában az önbíráskodás talajára léptek. A verekedések során ugyanúgy, mint a kisebb veszekedések esetén a káromkodások szerves részét képezték az életüknek. Káromkodásaik során nem voltak tekintettel se a vallási normákra, se a szülői tekintélyre. Gyakran iszákosok voltak és amint lehetőségük volt átverni más embert előnyszerzés céljából akkor azt meg is tették, legyen szó a céhes árszabályozás megszegéséről, a rossz minőségű áruk eladásáról, vagy más holmijának eltulajdonításáról.

Megfigyelhető, hogy a reformszellem nem hatotta át a kisemberek döntéseit annak ellenére sem, hogy egyes élethelyzetekben olyan „útra léptek”, amelyet a reform-elit is pártolt. Mivel nem hatotta át jelentős mélységben a kisembereket a reformszellem, már-már úgy tűnik, hogy megáll mikroszinten is Pajkossy Gábor alapvetően politikatörténeti tézise,

mely szerint csak reformtervek korszakáról volt szó. Ugyanakkor kérdéses volt, hogy az információk beszerzése volt-e a fő akadálya annak, hogy a kisembereket nem hatották át a reformeszmék mindennapi döntéseiben.

Az információterjedés csatornáinak vizsgálata során azt tapasztaltam, hogy azok az útvonalak voltak a fő áramlási tengelyek, amelyeken az egyes települések közötti gazdasági, társadalmi és jogi interakciók lezajlottak. E tekintetben a váciak leginkább Pesthez, mint a reformkori politikai élet egyik centrumához kapcsolódtak és az információáramlás tekintetében is meghatározó volt ez a kapcsolat. A váciak feltehetően az információ közvetítés során átjátszó szerepben voltak az Ipoly-vidék és a Tápió-vidék felé. Ugyancsak feltételezhető, hogy a politikai közvéleményre erősebben hatottak a pesti események (vármegyei gyűlések), mint a pozsonyiak (országgyűlések).

A vásárokat, mint olyan információs gócpontokat mutattam be, amelyek nemcsak gazdasági funkciókat töltöttek be, hanem mint az információ-csere egyik legfontosabb közösségi helyeiként is működtek. Az áruk sokfélesége képet adhat azon vidékekről, ahonnan a kereskedők érkeztek, így kísérletet lehet tenni annak meghatározására, hogy az információs hálózatban milyen társadalmi rétegek, földrajzi régiók vettek részt. A vásári sátrak elhelyezése is képet adhat arról, hogy az egyes információs tengelyek milyen „súllyal” rendelkeztek az adott település hálózatán belül.

A révészek és a molnárok viszálykodásán keresztül bemutattam, hogy egy információs csatorna működését jelentősen befolyásolhatják a hétköznapi konfliktusok, amelyek így akár egy egész gazdasági, kereskedelmi és egyben információs tengely működését is felfüggeszthetik egy időre. A városi tanács próbálkozásait a konfliktus felszámolására nemcsak jogi, társadalmi és gazdasági szempontok alapján érdemes megvizsgálni, hanem az információs csatorna működése szempontjából is.

Végző konklúzióként megállapítható, hogy az 1836-1842 közötti váci kisemberek dominánsan továbbra is a régi, általuk megszokott „tradicionális” viselkedésmintákat követték és a korszakban inkább képviselték a reformkor „nagyjaihoz” képest az elmaradottság kultúráit, mint a haladás eszméit. Ha döntéseikben az utóbbiak mellé álltak, azokat inkább tették saját gazdasági és társadalmi érdekeik miatt, mint a szabadság, egyenlőség, testvériség, a haladás és más eszmék követése végett. Egyetértve Pajkossy Gáborral, a reformkor csak a tervek szintjén létezett, a kisemberek ugyanis a megrekedtség és a tradicionalitás viselkedésmintáit képviselték, így teljes mértékben elfogadhatónak tartom Bereg Vármegye

közgyűlésének érvelését, miszerint nem lehet meglepő, hogy „*az adózók nem érték még el a műveltség azon fokát, hogy a nemesi sérelmeket megértsék*”.¹³⁵

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

BABBIE 2001= Earl BABBIE: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, 2001, Balassi Kiadó

BARTH 1981= Fredrik BARTH: *Models of Social Organization*. In.: *Process and Form in Social Life*. London, 1981, Routledge & Kegan Paul

BÁCSKAI 1988= BÁCSKAI Vera:

BÁCSKAI 1989= BÁCSKAI Vera: *A vállalkozók előfutárai*. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó

BÁCSKAI 2003= BÁCSKAI Vera: *Bevándorlás és befogadás a dunántúli városokban a 19. század első felében*. In.: Korall 2001 11-12. szám

BÁCSKAI 2007= BÁCSKAI Vera: *A beilleszkedés nehézsége. Egy iparoscsalád életének viszonyai Pesten a 19. század elején*. In.:

BENDA 2006= BENDA Gyula: In: BENDA Gyula: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2006, Osiris

BURKE 1990= Peter BURKE : *Popular culture reconsidered*. In.: Gerhard JARITZ (Szerk.): *Mensch und Objekt im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, Bécs 1990, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften

CLARK=

¹³⁵ VÖLGYESI 2002) 80. o.

DAVIS 2001= Natalie Zemon DAVIS: *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*. Budapest, 2001, Balassi Kiadó

DELBÓ 2000= DELBÓ Rita: *Olasz utazók a reformkori Magyarországon*. Budapest, 2000, Hungarovox kiadó

ELSTER 1997= Jon ELSTER: *A társadalom fogaskerekei*. Budapest, 1997, Osiris

ERDMANN 1990= ERDMANN Gyula: *Zemplén megye társadalma a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában*. In.: SZABAD György (Szerk.): *A polgárosodás útján. Tanulmányok a magyar reformkorról*. Budapest, 1990, Tankönyvkiadó

FÉNYES 1837= FÉNYES Elek: *Magyar Országnek, s'a' hozzá kapcsolt Tartományoknak mostani állapotja Statistikai és Geographiai tekintetben. II. kötet*. Pest, 1837, Trattner Károly nyomtatása

FÉNYES 1851= FÉNYES Elek: *Magyarország Geographiai Szótára. III. kötet*. Pest, 1851, Kozma Vazul nyomdája

GERGELY 1998= GERGELY András: *19. századi magyar történelem*. Budapest, 1998, Korona Kiadó

GERŐ 1993= GERŐ András: *Magyar polgárosodás*. Budapest, 1993, Atlantisz

GLICK 2002= Peter GLICK: *Farkasbőrbe bújtatott áldozati bárányok. Irigykedő előítélet, ideológia és a zsidók mint bűnbakok*. In.: KOVÁCS Mónika (Szerk.): *Holokauszt: Történelem és emlékezet*. Budapest, 2002/2005, Hannah Arendt Egyesület – Jaffa Kiadó

GUNST-MIRU-VELIKY-VELKEY 1999= GUNST Péter, MIRU György, VELIKY János, VELKEY Ferenc (Szerk.): *Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században*. Budapest, 1999, Nemzeti Tankönyvkiadó

GYURGYÁK 2001= GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris

HANÁK 1975= HANÁK Péter: *Vázlatok a századelő magyar társadalmáról*. In: HANÁK Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Budapest 1975, Gondolat

HÓMAN-SZEKFÜ 1936= HÓMAN Bálint, SZEKFÜ Gyula: *Magyar történet V. Kötet*, Budapest, 1936, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda

KARVALICS 2004= Z KARVALICS László, KISS Károly (Szerk.): *Információáramlás a kora újkorban*. Budapest, 2004, Gondolat-Infonia

KLANICZAY 1990= KLANICZAY Gábor: *Alltagsleben und Elite im Spätmittelalter. Zivilisierte und Barbaren*. In.: Gerhard JARITZ (Szerk.): *Mensch und Objekt im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, Bécs 1990, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften

KAHNEMAN – TVERSKY 1984= Daniel KAHNEMAN, Amos TVERSKY: *Choices, Values and Frames*. In.: *American Psychologist*, 39. (1984. április)

KATUS 2009= KATUS László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1914*. Pécs, 2009, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület.

KOCHER 1984= Gernot KOCHER: *Das Recht im Bäuerlichen Alltag*. In.: M. Heinrich APPELT (Szerk.): *Bäuerliche sachkultur des Spätmittelalters*. Bécs, 1984, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften

KOMORÓCZY 2012= KOMORÓCZY Géza: *A zsidók története Magyarországon I. Köte,t A középkortól 1849-ig*. 2012, Kalligram

KÖVÉR 2002= KÖVÉR György: *Korszakolás és korszaktudat. A 19. századi periodizáció kérdései a társadalomtörténetben*. In.: KÖVÉR György (Szerk.): *A felhalmozás íve*. Budapest, 2002, Új Mandátum Könyvkiadó

MÉREI 1996= MÉREI Ferenc: *Közösségek rejtett hálózata. Szociometriai értelmezés*. Budapest, 1996, Osiris Kiadó

MÉREI-VÖRÖS 1980= MÉREI Gyula, VÖRÖS Károly: *Magyarország története 5/2. kötet*, Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó

MOLNÁR 1998= MOLNÁR András: *A muraköz 1848-ban*. In.: Századok 1998/2 132. évf.

NOVÁK 2007= NOVÁK Veronika: *Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén*. Budapest, 2007, Gondolat-Infonia

PAJKOSSY 2002= PAJKOSSY Gábor(Szerk.): *Nemzeti újjászületés. Válogatás Kossuth Lajos írásaiból és beszédeiből*. Budapest, 2002, Új Mandátum

PAJKOSSY 2003= PAJKOSSY Gábor: *A reformkor (1830-1848)*. In.: GERGELY András (Szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003, Osiris

PAP 2003= PAP József: *A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza?* In.: *Aetas* 2003/3-4. XVIII. évfolyam.

PÁLMÁNY 1990= PÁLMÁNY Béla: *A nógrádi mezővárosok társadalma (1820-1870)* In.: SZABAD György (Szerk.): *A polgárosodás útján. Tanulmányok a magyar reformkorról*. Budapest, 1990, Tankönyvkiadó

PESHCAR 1994= PESHCAR Jules L.: *Bevezetés*. In.: ANDORKA Rudolf, Stefan HRADIL, Jules L. PESCHAR (Szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, 1994, Aula Kiadó Kft.

POZSGAI 2000= POZSGAI Péter: *Kézművesek és kézművescsaládok Tornán a 19. században*. In.: Korall 2001. 2. szám

PÓSÁN 2012= PÓSÁN László: *Híráramlás és információterjedés a Német Lovagrend államában*. In.: Századok 2012/2 146. évf.

REVEL 1995= JACQUES Revel: *A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása*. In.: CZOCH Gábor, SONKOLY Gábor (Szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. 1995, Csokonai kiadó

ROSENTAL 1995= Paul-André ROSENTAL: *A 'makro' felépítése a 'mikroszinten' keresztül: Fredrik Barth és a microstoria.* In.: CZOCH Gábor, SONKOLY Gábor (Szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években.* 1995, Csokonai kiadó

SÁNDOR 1995= SÁNDOR Pál: *Az emancipáció történetéhez Magyarországon 1840-1849.* In.: Századok 1995/2 129. évf.

SÁPI: 1983= SÁPI Vilmos: *Vác története I-II.* In.: *Studia Comitatus 13-14.* Szerk.: IKVAI Nándor. Szentendre, 1983, Pest megyei Múzeumok Igazgatósága

SZIJÁRTÓ M 2000=

SZOMMER 2011= SZOMMER Gábor: *Földrajz, megismerés és az információs rendszerek történeti vizsgálatában rejlő lehetőségek.* In.: Századok 2011/2 145. évf.

THOMPSON 2001= E.P. THOMPSON: *The Moral Economy of the English Crowd in the eighteenth century.* In.: *The Essential. E.P. Thomson.* New York, 2001, New Press

TRAGOR 1928= TRAGOR Ignác: *Az emberi élet Vácon és vidékén.* Vác, 1928

YOUNG 2007=H. Peyton YOUNG: *Social Norms. Abstrakt.*2007, University of Oxford

YOUNG 2010= H. Peyton YOUNG: *The Dynamics of Social Innovation.* 2010, University of Oxford

VÖLGYESI 2002= VÖLGYESI Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején, A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830-1832.* Gyula, 2002, Békés Megyei Levéltár

VÖRÖS 1963= VÖRÖS Károly: *Egy veszprémi borbélymester pályafutása.* In.: ÉRI István (Szerk.): *Veszprém megyei múzeumok közleménye I.* Veszprém, 1963, A Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága

VÖRÖS 1965= VÖRÖS Károly: *Füred és vendégei 1838 egy nyári hetében*. In.: ÉRI István (Szerk.): *Veszprém megyei múzeumok közleménye III*. Veszprém, 1965, A Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága

VÖRÖS 1977= VÖRÖS Károly: *A parasztság változása a 19. században*. In.: Ethnographia 88(1977)

Forrás- és Szöveggyűjtemények:

JÁROLI-SZIGETI 1991= JÁROLI József, SZIGETI Antal: *Újkígyós mindennapjai a 19. század első felében*. Gyula, 1991, Békés Megyei Levéltár

KOSSUTH ÖSSZES 6. KÖTET 1966= BARTA István (Szerk.): *Kossuth Lajos összes munkái VI. Kötet. Kossuth Lajos ifjúkori iratok, törvényhatósági tudósítások*. Budapest, 1966, Akadémiai Kiadó

SZÉCHENYI HITEL 1930= SZÉCHENYI István: *Hitel* (Reprint: 1930)

SZÉCHENYI STÁDIUM 1958= SZÉCHENYI István: *Stádium* (Reprint: 1958)

SZÉCHENYI ÖSSZES 3. KÖTET 1991 =SZÉCHENYI István válogatott művei 3. kötet. *Önismeret*. Budapest, 1991, Szépirodalmi Könyvkiadó

Levéltári források: Vác Város Levéltára Tanács Ülési Jegyzőkönyvek – Püspökvác – 1838-1842 között. Tartalmazzák ezek a jegyzőkönyvek az úriszéki iratokat is.

VVL V-1-a. TÜJ 1838/520	VVL V-1-a TÜJ 1840/139
VVL V-1-a TÜJ 1839/159	VVL V-1-a TÜJ 1839/214
VVL V-1-a TÜJ 1840/945	VVL V-1-a TÜJ 1839/1131
VVL V-1-a TÜJ 1840/176	VVL V-1-a TÜJ 1841/431
VVL V-1-a TÜJ 1840/76	VVL V-1-a TÜJ 1840/1571

VVL V.1-a TÛJ 1840/208	VVL V.1-a. TÛJ 1840/638
VVL V.1-a. TÛJ 1840/450	VVL V.1-a. TÛJ 1840/766
VVL V.1-a. TÛJ 1840/939.	VVL V.1-a. TÛJ 1840/910.
VVL V.1-a. TÛJ 1841/426.	VVL V.1-a. TÛJ 1838/1175.
VVL V.1-a. TÛJ 1840/892.	VVL V.1-a TÛJ 1840/76.
VVL V.1-a TÛJ 1840/625.	VVL V.1-a TÛJ 1838/719
VVL V.1-a TÛJ 1838/791.	VVL V.1-a TÛJ 1838/939
VVL V.1-a TÛJ 1838/1041	VVL V.1-a TÛJ 1838/1160
VVL V.1-a TÛJ 1840/623	VVL V.1-a TÛJ 1840/669
VVL V.1-a TÛJ 1840/883	VVL V.1-a TÛJ 1840/886
VVL V.1-a TÛJ 1840/599	VVL V.1-a TÛJ. 1841/877
VVL V.1-a TÛJ. 1841/1076	VVL V.1-a TÛJ. 1841/1113
VVL V.1-a TÛJ. 1841/1164	VVL V.1-a TÛJ. 1841/1188
VVL V.1-a. TÛJ 1838/941	VVL V.1-a. TÛJ 1838/940
VVL V.1-a. TÛJ 1841/722	VVL V.1-a TÛJ 1840/108
VVL V.1-a TÛJ 1840/929	VVL V.1-a TÛJ 1840/956
VVL V.1-a TÛJ 1840/1029	VVL V.1-a TÛJ 1840/1073
VVL V.1-a TÛJ 1840/1074	VVL V.1-a TÛJ 1840/1075
VVL V.1-a TÛJ 1840/1200	VVL V.1-a TÛJ 1840/1571
VVL V.1-a TÛJ 1840/1187	VVL V.1-a TÛJ 1840/1189
VVL V.1-a TÛJ 1841/177	VVL V.1-a TÛJ 1841/683
VVL V.1-a TÛJ 1841/314	VVL V.1-a TÛJ 1841/688
VVL V.1-a TÛJ 1838/744	VVL V.1-a TÛJ 1838/1042
VVL V.1-a TÛJ 1838/1094	VVL V.1-a TÛJ 1839/695
VVL V.1-a. TÛJ 1839/1032.	VVL V.1-a. TÛJ 1841/14
VVL V.1-a. TÛJ 1841/15	VVL V.1-a. TÛJ 1840/451.
VVL V.1-a. TÛJ 1839/1249	VVL V.1-a. TÛJ 1841/314.
VVL V.1-a. TÛJ 1837/72	VVL V.1-a. TÛJ 1838/178